

Sammendrag

Denne oppgavens hensikt har vært å undersøke hvordan galskapsmotivet utvikler seg fra Amalie Skrams novelle «Bønn og anfektelse» fra 1886 til asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* fra 1895. Tekstene ble skrevet i to forskjellige deler av Skrams forfatterskap, slik at man kan forvente at novellen har en sterkere påvirkning fra naturalismen, mens asylromanene som er skrevet på 1890-tallet henter inspirasjon fra nyromantikk og modernistiske tendenser. Samtidig har tekstene likhetstrekk, både i fremstillingen av galskap og forholdet mellom de kvinnelige og mannlige hovedpersonene. Alle tekstene har også en biografisk referanse, men dette er ikke noe som vil vektlegges i denne oppgaven. Målet mitt har hovedsakelig vært å gi en komparativ analyse av novellen og asylromanene med vekt på fremstillingen av galskap og galskapsmotivets forbindelse til anfektelse og melankoli.

Teori og metodekapittelet mitt vil først og fremst ta for seg den tidligere forskningen på asylromanene. Disse analysene fokuserer på hysteriet og maktforholdet lege - pasient og mann - kvinne. Deretter er masteroppgaven delt inn i tre analysekapitler. Det første av disse tar for seg hvorfor tekstene har en uvanlig struktur. Novellen viser seg å ha en romanaktig struktur, mens romanen har en novelleaktig struktur. Det andre analysekapitlet tar utgangspunkt i framstillingen av galskap og anfektelse gjennom en sammenlikning av de mannlige og kvinnelige hovedpersonene i henholdsvis novellen og asylromanene. Det siste analysekapittelet har en mer idéhistorisk tilnærming til galskapsmotivet og trekker inn melankoli. Å knytte galskapsmotivet til melankoli, framfor hysteri, slik det har vært vanlig i tidligere Skram-forskning, er et av oppgavens bidrag til Skram-forskningen.

Mitt bidrag til Skram-forskningen er, i tillegg til å se hvordan galskapsmotivet har utviklet seg, å gi en analyse av novellen «Bønn og anfektelse». Dette gir et godt utgangspunkt for utviklingen av Skrams galskapsmotiv. Analysen har vist at anfektelsesmotivet også er til stede i asylromanene, men gjør seg gjeldende på en annen måte. Å se på melankoli som en del av det idéhistoriske, framfor hysteriet, er et nytt bidrag. Kjønnskategorier blir analysert, sammenlignet og problematisert. Den sinnssyke asylegen er en gjenganger, mens kvinnene blir forbundet med galskap. Dette viser Skrams varige engasjement for samtidens patriarkalske strukturer og konsekvensene av dem.

Forord

Det å skrive denne oppgaven har vært en utrolig morsom reise. Tusen takk til Institutt for språk og litteratur som lot meg få muligheten til dette.

Takk til Anders Skare Malvik som satte meg på sporet av denne oppgaven.

Tusen takk til min veileder Silje Warberg. Det har vært et privilegium å ha deg som veileder på dette prosjektet. Gjennomføringen av denne masteroppgaven hadde ikke vært mulig uten din hjelp.

Tusen takk til Ola og Martin som trofaste klagepartnere og kaffeslukere gjennom hele studieløpet, og Annika og Emilie som har vært pausepartnere under selve skrivingen!

Innhold

1 Innledning	1
1.1 Litteraturhistorisk kontekst	2
1.1.1 1880-årene – sedelighet og vitenskap, realisme og naturalisme	3
1.1.2 1890-årene – psykiatridebatten og nye litterære tendenser	5
1.1.3 Oppsummerende bemerkninger	6
2 Teori og tidligere forskning	9
2.1 Else Kants «galskap» i forskningslitteraturen	9
2.2 Hysteri og melankoli	13
3 Tekstformen – novelle i romanform og roman i novelleform?	17
3.1 «Bønn og anfektelse» – novelle med romanaktige trekk?	17
3.2 Asylromanene Professor Hieronimus og På St. Jørgen – romaner i novelleform?	22
4 Framstillingen av galskap og anfektelse	27
4.1 Kvinneskikkelsene Holm og Kant	27
4.2 Mannsskikkelsene Holm og Hieronimus	35
5 Den kulturelle melankoliens og Skrams framstillinger av galskap og anfektelse	43
5.1 Ekteparet Holms melankoli	44
5.2 De melankolske asylromaner	48
6 Utviklingen av galskapsmotivet – en avslutning	53
Litteraturliste	56

Masterarbeidets relevans for lektoryrket

1 Innledning

Amalie Skram er en av de viktigste forfatterne i norsk litteraturhistorie. Hun er kjent som vår fremste naturalistiske forfatter og var en markant del av moderne gjennombruddet.

Forfatterskapet hennes består av rundt 20 verk hvor de fleste er romaner, men også kortere fortellinger og skuespill. Av hennes forfatterskap er asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* fra 1895 to av de hennes mest omdiskuterte romaner. Dette er fordi romanene hadde en sterk referanse til hennes eget opphold på asyl, og behandlingen hun fikk av overlegen, Knud Pontoppidan. Pontoppidan måtte etter romanenes utgivelse og den etterfølgende debatten fratse sin stilling som overlege på Kommunehospitalet i København. Blant temaene Skram tar opp i asylromanene er galskap og legens autoritet. Dette var ikke første gang Skram skrev om denne tematikken. Hun tok opp lignende motiv og tema allerede i novellen «Bønn og anfektelse» fra 1886, med en annen vinkling. Novellen handler kort fortalt om fru Holms ekteskap med en asyллеge som selv blir gal og til sist innlagt.

«Bønn og anfektelse» kom ut tidlig i Skrams forfatterskap og er en novelle som ikke er vektlagt i Skram-forskningen. Jeg vil i min masteroppgave undersøke galskapsmotivet og sammenlikne hvordan Amalie Skram skrev om galskap tidlig i forfatterskapet med framstillingene fra de kjente asylromanene. Undertittelen på masteroppgaven min, «En studie av galskapsmotivets utvikling fra novellen «Bønn og anfektelse» (1886) til asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (1895)» viser til hva jeg ønsker å oppnå med min masteroppgave: å undersøke utviklingen i både skrivestil, og hvordan galskap framstilles i tekstene, i lys av overganger fra 1880-årenes naturalistiske og vitenskapelige synspunkt til 1890-tallets fokus på det indre. Kontekstualisering og gjennomgang av tidligere forskningshistorie blir derfor en viktig del av arbeidet med tekstkorpuset mitt, selv om oppgaven først og fremst er en motivstudie. Forskningshistorien blir derfor gjennomgått i kapittel 2. Sammen med idéhistorie om melankoli utgjør den også oppgavens teoretiske utgangspunkt.

Framgangsmåten i de tre analysekapitlene mine, er at jeg har gått fra tekstenes form gjennom en sjangerdiskusjon og derfra videre til innhold i en komparativ analyse av galskapsmotivet, før jeg utvider denne analysen med idéhistorie knyttet til melankolibegrepet. Det første analysekapittelet kommenterer hvordan det fortellertekniske, ved hjelp av noen narratologiske begrep er med på å

vise fram galskapen og anfektelsen og hvordan tekstene kan settes inn i en sjanger. Det neste analysekapittelet handler om innholdet og hvordan galskapen og anfektelsen framstilles og tematiseres i tekstene. Her ser jeg særlig på hvordan dette henger sammen med kjønn. For novellen sin del finnes det ikke tidligere forskningslitteratur, så et av mine bidrag til Skram-forskningen er å se hvordan galskapen skrives fram her. I asylromanene vil jeg bruke forskningslitteraturen og debattene rundt Else Kant og professor Hieronimus som litterære karakterer som utgangspunkt for mine analyser. I det siste av analysekapitlene mine vil jeg så trekke inn melankolien, for å se hvordan denne kan kaste lys over romankarakterene i en samtidskontekst.

I tillegg til å redegjøre for hvordan galskapen framstilles, har det vært viktig for meg å se på dens tilknytning til anfektelse, som er et sentralt motiv i novellen «Bønn og anfektelse». Å videreføre dette inn i analysen av asylromanene, er et av forskningsbidragene mine. I analysen av asylromanene ønsker jeg også å vri på kjønnsbildet, særlig knyttet til Else Kant. Her kan perspektivet jeg har valgt å se melankolien i sees som et bidrag til forskningen. Jeg har valgt å gå til idéhistorien og dens synspunkter på melankoli som et kulturelt fenomen, snarere enn en sykdomskategori. Jeg går altså fra form til innhold til samtidskontekst i analysene mine. Innledningsvis er det imidlertid viktig å få på plass noe om tekstenes samtid og den litteraturhistoriske konteksten tekstene er en del av. Videre i innledningskapittelet vil jeg derfor kort redegjøre for den historiske sammenhengen novellen og asylromanene var en del av.

1.1 Litteraturhistorisk kontekst

Skrams forfatterskap inngikk, i likhet med andre forfatterskap fra perioden, i debatter og bidro til å endre sitt samfunns oppfatninger av kulturelle fenomener. Litteratur har historisk sett hatt stor betydning og definisjonsmakt, og gjennombruddslitteraturen er særlig kjent for dette. Både «Bønn og anfektelse» og asylromanene ble lest i forbindelse med slike debatter da de kom ut. Å se på noen av de debattene som foregikk på 1880 og 90-tallet, som kan knyttes til disse tekstene, vil derfor gjøre det enklere å analysere mitt tekstkorpus i sin samtidskontekst. Det vil også gi meg muligheten til å sette Skrams tematiseringer av anfektelse, galskap og sykdom inn i samtidsdebatten og se på tekstenes bakgrunn. Innledningsvis vil jeg derfor plassere tekstene i en

litteraturhistorisk sammenheng ved å knytte dem til både aktuelle debatter og de litterære strømningene forbundet med dem.

1.1.1 1880-årene – sedelighet og vitenskap, realisme og naturalisme

Amalie Skram framsto som uredd da hun startet sitt forfatterskap på 1880-tallet. Hun var en forfatter som ikke var redd for å skrive om tabubelagte tema. På 1880-tallet oppstod det flere store samfunnsdebatter hvor forfattere ofte kom med innlegg. Da Skram utga *Constance Ring* i 1885 kom det en rekke reaksjoner mot innholdet i romanen, og den ble satt i forbindelse med disse debattene. Blant annet ville redaktøren av Gyldendal at Skram skulle skrive den om, noe hun nektet så Gyldendal trakk seg som forlegger (jf. Tiberg, 1910, s. 182). Hun ga allikevel boken ut uten forlag. Romanen ble av mange oppfattet som et innlegg i sedelighetsdebatten, særlig etter Arne Garborgs anmeldelse av den: «Bogen er et indlæg i diskussionen om sædeligheden» (sitert i Bredsdorff, 1973, s. 147). Mye av debatten kan senere sees på som en bølge av en likestillingsdebatt. I *Den store nordiske krig om seksualmoralen* (1973) skriver Elias Bredsdorff at selv om det var en utbredt oppfatning at både mannen og kvinnen skulle være rene og inneha sin uskyld fram til ekteskapet, ble dette praktisert ulikt:

Og da det naturligvis var umuligt at gennemføre at borgerskabets sønner levede i kønslig afholdenhed i over ti år fra kønsmodenhedens intræden tolererede en stor del af dette borgerskab den autoriserede prostitution som en acceptabel nødløsning for mændene. For kvindens vedkommende forholdt det sig anderledes. (Bredsdorff, 1973, s. 12)

Samfunnet hadde og forskjellig tro på hvordan man gjennomførte kjønnslig avholdenhet før ekteskapet. Av arbeiderklassen forventet man kun umoral og fordervet oppførsel (ibid, s. 17), mens det i overklassen var forventet avholdenhet. Men fordi man mente at ti års avhold fra kjønnslig aktivitet etter «kjønnsmodenhetens inntreden», var autorisert prostitusjon en akseptabel nødløsning for menn (ibid., s. 12). I *Constance Ring* blir Constance sjokkert over seksualiteten til sin mann, som trøster seg med tjenestepiken. Etter hennes første ektemanns død gifter hun seg på nytt med en doktor Lorck som har hatt mange tidligere affærer. Dette ekteskapet løser seg opp på grunn av dette. Hennes tredje ekteskap med musikeren Meier lever heller ikke opp til Constances forventninger. Når hun forstår at ingen lever opp til hennes forventninger til renhet driver det henne til selvmord.

Den tendensen vi ser i *Constance Ring*, finner vi også i «Bønn og anfektelse» som kom ut året etter. Det er mye av den samme tematikken som går igjen i fortellingen, blant annet at også her har ektefellens utroskap mye å si for den kvinnelige hovedpersonen, fru Holm. At mannen har hatt et forhold til hennes beste venninne gjøres det ingen stor sak ut av før fru Holm tar igjen med å innlede «liberale vennskap» til doktor Holms reserveleger. Da kommer tegnene til hans sinnssykdom, og hennes anfektelse fram (Skram 1886, ss. 368-369). Dette belyser noen av problemene i datidens patriarkalske, dobbeltmoraliske samfunn. Mannens friheter var større enn kvinnens, og hennes feil blir fordømt, mens hans urenheter blir dysset ned og «skjult» som en hemmelighet man vet ikke stemmer. Denne moralske debatten rundt kvinners seksualitet kan også knyttes til frihet og den første kvinnekampen i Norden, som foregikk på samme tid. I Norge var den ledet an av Norsk kvinnesaksforening som ble stiftet i 1884. Alt dette henger sammen i en enhet og påvirker vår oppfatning av litteraturen. Feministiske perspektiv er også en viktig del av den forskningen som er tilgjengelig på Amalie Skrams forfatterskap. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 2.

Med tanke på den sterke norske tradisjonen fra realistene, er det ikke vanskelig å se hvorfor Amalie Skram skriver om mange av de samme temaene som andre gjennombruddsforfattere. Realismens prosjekt oppsummeres ofte med Georg Brandes' krav om å sette problemer under debatt, litteraturen skulle vise samfunnet slik det var. Hvordan man skulle gjøre dette endret seg under 1880-tallets naturalisme, som Skram anses som en sentral del av. Denne litteraturen har et større vitenskapelig fokus og er en større arena for å teste hypoteser, blant annet Darwins prinsipp om at den sterkeste overlever. Darwins tese gikk på at det er arvematerialet som bestemmer hvordan man ender opp som person og at din egen skjebne er skrevet av de som kom før deg. Skrams romanserie om Hellemyrfolket (1887-98) framstår i dag som et av norsk litteraturs mest naturalistiske verk, influert av denne nye vitenskapen og determinismen den medførte. En som skrev teorier rundt litteraturens tilegning av vitenskapelige teorier er Hippolite Taine som mente litteraturens tre grunnkrefter besto av «la race, le milieu et la moment» (rase, miljø og tid) (Andersen, 2012, s. 209). Det er sammensetningen av grunnkreftene som bestemmer i litteraturen. I naturalistisk litteratur viser dette seg kraftig i den undergangen som møter karakterene som forsøker å bryte mønsteret.

1.1.2 1890-årene – psykiatridebatten og nye litterære tendenser

En annen av de store samfunnsdebattene Amalie Skram deltok i, var den store danske asyldebatten. Skram var nå fastboende i København. Hun slet med å fullføre det siste verket i Hellemyrfolket og lot seg legge inn på Kommunehospitalet, der dosent Knud Pontoppidan, en av Danmarks beste leger på det tidspunktet, var overlege. Oppholdet her ble ikke som forventet og hun skrev om sine erfaringer i romanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* som begge utkom 1895, året etter hennes innleggelse på sjette avdeling og overføring til St. Hans Hospital. I forhold til tematikk er dette romaner som er tett knyttet til asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*. Begge fortellingene er drevet av galskap, og forholdet mellom kvinnen og legeautoriteten. Jeg vil i min masteroppgave se på de to asylromanene som en fortelling og behandle de som et narrativ.

Bakgrunnen for asyldebatten var legens makt og manglende pasientvern innen asylvesenet. Mens man i Norge allerede i 1848 lagde et lovverk som begrenset legens makt og ga den sinnssyke pasienten rettigheter, hadde de ikke dette på 1890-tallet i Danmark (Engelstad, 1984, s. 22).

Debatten i Danmark sprang ut av tre konkrete saker som ble ført mot daværende dosent Knud Pontoppidan, som også var overlege ved sjette avdeling ved Kommunehospitalet i København. Pontoppidan ble anklaget for urettmessig å ha tvangsinnlagt og tvangstilbakeholdt tre personer på sviktende grunnlag. (ibid.)

På en annen side hadde Pontoppidan gjort mye for å bedre forholdene for de sinnssyke i Danmark. Han var blant annet den første som innførte pleiersker i stedet for voktere, og Skrams kritikk må nok ha gått inn på han når det var like mye regelverket, så vel som hans personlige svakheter som lå til grunne i kritikken (jf. Engelstad, 1984, s. 22). Jeg vil ikke se på virkelighetsreferansene i romanene, men det er viktig å ha med som bakgrunn for romanenes virkning på samtiden. Amalie Skram hadde ofte hadde selvbiografiske elementer med seg inn i tekstene sine, også i novellen «Bønn og anfektelse». Antonie Tiberg skriver at «[B]ønn og anfægtelse» er hendes første forsøk paa at fremstille en sindssyks lidelser, paa samme tid som den inneholder mange reminiscenser fra hendes egen anfægtelsestid, da bønn og bibellæsning var hendes eneste tilflugt» (1910, s. 188). De biografiske koblingene, både i novellen og asylromanene blir ikke vektlagt i min analyse. Det er likevel viktig å vite om dem og om debatten

knyttet til asylromanene som bakgrunn, slik at man vet hvor forfatteren har hentet virkelighetstilnærmingen, som har en nøkkelrolle i realistisk og naturalistisk diktning fra.

Dette tiåret kom det også nye tendenser i litteraturen, i retninger som nyromantikk, symbolisme og modernisme. Naturvitenskapen var ikke lenger det høyeste idealet for hvordan god litteratur skulle skrives. Litteraturen skulle fortsatt være virkelighetsnær, men man skulle også gå inn i karakterens sjelsliv for å finne grunnen til plagene. Mange av de store russiske forfatterne introduseres til Vesten og påvirker måten våre forfattere skriver på. Det irrasjonelle mennesket, inspirert av Fjodor Dostojevskijs karakter Raskolnikov, blir nå mer framtrødende (Andersen, 2012, s. 285). En slik måte å skrive på viser hvorfor ren naturalisme har en sterk begrensning, men den kunne heller ikke eksistert uten naturalismens interesse for sannhet, hypotesetesting og menneskets abnormitet. Med tanke på Skrams asylromaner ser vi at Else Kants galskap undersøkes som psykologi; hun er ikke blitt sånn fordi hennes familie var gal, og det er ikke arvelig determinisme som fører til hennes undergang. Jeg kommer tilbake til naturalistiske stilgrep hos Skram senere i masteroppgaven, men vil allerede her påpeke at romanene tar opp i seg flere av tendensene fra 1890-årene.

1.1.3 Oppsummerende bemerkninger

Vi har i innledningen sett på noen av samfunnsdebattene og noen av de litterære tendensene som foregikk på 1890-tallet, og kort hvordan noen av Amalie Skrams tekster ble en del av dette. Mens «Bønn og anfektelse» er nært knyttet til sedelighetsdebatten og naturalismens og naturvitenskapens framvekst i litteraturen, er asylromanene bundet opp i 1890-tallets danske psykiatridebatt. Dette var og en periode hvor mange nye strømninger møtte realisme og naturalisme og videreutviklet seg til nyromantikk og modernistiske tendenser. Å kontekstualisere tekstene jeg bruker i min masteroppgave er viktig når jeg skal analysere galskapsmotivet og se hvordan det utvikler seg.

Amalie Skram er en av de store forfatterne i norsk litteraturtradisjon og hennes posisjon har kommet i takt med samfunnsendringer. Hun var en reaksjonær forfatter i sin levetid, og fikk noe oppmerksomhet rett etter sin død. «Så følger en lang periode med påfallende liten interesse på forfatterskapet. Skram tilhører ikke den norske litterære kanon, men ble lenge betraktet som en

annenrangs forfatter, som i beste fall har gitt fine skildringer av norsk virkelighet (*Hellemyrsfolket* betraktes som hovedverket» (Bondevik, 2007, s. 324). En ny måte å se Amalie Skrams forfatterskap kom ikke før på 1970-tallet med feminisme og kvinnesak som forskningsområde (ibid.). At Amalie Skram ble sett på som en forfatter som var kritisk til kvinnens plass i sin tids samfunn ble anerkjent av forskere. Skram ble sett på som en kritiker av den patriarkalske strukturen hun ble utsatt for som kvinne, og som det legges merke til også har et speil til hvordan hun var som privatperson. Via denne forskningen ble det en statusendring for Skram som forfatter og hun oppfattes nå som en av de naturlig kanoniserte forfatterskikkelsene i norsk litteraturtradisjon. Nå er hun ikke en forfatter som kun skildret norsk natur på en fin måte, men en forfatter som skildret og kritiserte samfunnet kynisk via et naturalistisk blikk, fra debuten med novellen «Madam Høiers leiefolk» i 1882 til *Mennesker* i 1905. I neste kapittel vil denne forskningstradisjonen tjene som inngang til å begynne å diskutere galskapsmotivet hos Skram.

2 Teori og tidligere forskning

Mens «Bønn og anfektelse» ikke tidligere er vektlagt i forskningslitteraturen er asylromanene en del av Skrams forfatterskap som det er forsket mye på. *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* er romaner som tar utgangspunkt i hennes opphold på sinnsykeanstalter i København og Roskilde i 1894, og som ble utgitt året etter. Hvordan Skram skildrer galskap og sinnssykdom har blitt vektlagt i forskningslitteraturen om disse romanene. Dette teori- og forskningskapittelets fokus vil derfor i stor grad være hva forskere har skrevet om Skrams galskapsskildringer, og hvordan forholdet mellom lege og pasient er blitt analysert. Jeg vil også se på hysteri som diagnose og hva slags pasienter det var som fikk denne diagnosen. Noen av forskerne som er interessante å se på er blant annet Unni Langås, som gir en feministisk analyse av asylromanene, og Irene Engelstads forskning som er strukturalistisk og analyserer romanene gjennom Greimas' aktantmodell. Jeg vil også komme inn på annen relevant forskning der den berører tema som er interessant for denne oppgaven. Av hysteri og hysteri i litteratur har jeg valgt å se på Hilde Bondeviks avhandling fra 2007; *Medisinens orden og hysteriets uorden. Hysteri i Norge 1870-1915* og Karin Johannissons *Melankoliska rum. Om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid* fra 2010 for å se på melankoli som kulturelt fenomen.

2.1 Else Kants «galskap» i forskningslitteraturen

Forskningslitteraturen tenderer mot å lese begge romanene om Else Kants opphold på asyl som en enhet, selv om det er to forskjellige verk. Man ser sjeldent se at de to verkene skilles fra hverandre i analyser om Else Kants sinnstilstand, noe også det etablerte begrepet «asylromanene» peker mot. Christine Hamm skriver at romanene må fortolkes som en kunstnerisk enhet (Hamm, 2000, s. 79). En kan se det samme også i Engelstads analyser av asylromanene. Begge bruker den første av romanene som utgangspunkt for å drøfte Elses mentale helse, og avslutter med romanen *På St. Jørgen* og Elses bedring. Jeg kommer til først og fremst å utforske Elses mentale helse gjennom den første av de to asylromanene, *Professor Hieronimus*.

Irene Engelstads er blant de som har forsket mest på Skrams forfatterskap. I studien *Sammenbrudd og gjennombrudd. Amalie Skrams romaner om ekteskap og sykdom* (1984) gjør hun en analyse av verkene – «særlig slik den har blitt utformet av A. J. Greimas (1966)» (s. 29). Engelstad bruker aktantmodellen fordi Greimas' deling av tekstnivå gjør tekstene enkle å

sammenlikne. Engelstad tar i tillegg bruk psykoanalytisk tilnæringsmåte for å finne spenningsmønstre (ibid.). Et poeng Engelstad gjør er å skrive at romanene ikke kun handler om pasienten Else Kant, men også om kunstneren Else Kant (ibid., s. 176). Elses prosjekt er å redde sin egen forstand fra den oppdragende Hieronimus. Engelstad gjør også en sak av hvordan Else er redd for å bli sinnssyk i forhold til omgivelsene sine. Før hun legges inn er forklaringen omgivelsene i hjemmet. Dette endres etter hennes innleggelse.

Søvnløsheten skyldes deliristenes fryktelige bråk nedenunder. Angsten for å virkelig bli sinnssyk er knyttet til påkjenningen ved å være innesperret sammen med gale. Depresjonen skyldes nå sorgen over å være skilt fra mann og barn. (Engelstad, 1984, s. 181)

Vi ser her at Elses problemer endrer seg. Hun blir ikke hørt av Hieronimus og balanserer på en grense mellom forstand og galskap. I innledningen til *Sammenbrudd og gjennombrudd* (1984) skriver Irene Engelstad at Skrams asylromaner er gjennombruddsromaner framfor sammenbruddsromaner. Dette vil si at Skrams hovedkarakter valgte en annen vei enn den hennes hovedkarakterer ofte har valgt tidligere, der det ofte har endt med undergang eller død. At Else Kant velger å kjempe for å komme tilbake i livet og ikke dø, viser en markant endring fra tidligere tekster i forfatterskapet – også novellen «Bønn og anfeltelse». For mitt prosjekt er dette en interessant vending, fordi det viser *annerledeshet*, og muligens en utvikling av galskap som litterært motiv.

En viktig tendens i forskningslitteraturen er undersøkelser av forholdet mellom lege og pasient. Engelstad viser gjennom aktantmodellen hva Hieronimus' prosjekt er og hvilke virkemidler han tar i bruk (1984, s. 179). Engelstad viser til at alle som jobber for Hieronimus vil få Else til å følge hans regler for hvordan man skal oppføre seg på hans avdeling. Anstalten skal være oppdragende «Den patriarkalske familieformen var forbildet for den moderne psykiatriske institusjonen» (Engelstad, 1984, s. 182). Else Kant blir forsøkt presset inn i dette strenge hierarkiet. Hun vil ikke underordne seg Hieronimus, som har en rolle som kan sees som parallell med den strenge farsrollen i den borgerlige familien. En slik «familiestruktur» er ikke like markant i *På St. Jørgen* hvor legen ser at Else ikke er sinnssyk, men allikevel vil ha henne inne til observasjon, oppholder hun seg der frivillig de siste dagene av innleggelsen (jf. Engelstad, 1984,

s. 221). Vi ser her at forholdet mellom lege og pasient også handler om forholdet mellom mann og kvinne og dette er noe som går igjen i novellen «Bønn og anfektelse».

Også Unni Langås har skrevet om forholdet mellom Else og Hieronimus i *Kroppens betydning i norsk litteratur 1800-1900* (2004). Hennes analyse har vektlagt det kroppslige og hvordan kjønn påvirker forholdet mellom pasient og lege. Langås velger seg en mer tradisjonell feministisk analytisk metode for å se på forholdet mellom de to. At Else vil fylle Hieronimus' rolle og framstille Hieronimus selv som den som er gal eller hysterisk, viser ifølge Langås at Else Kants intensjon er å snu om rollene slik at hun selv blir oppfattet som frisk. «Professor Hieronimus kommer til å representere det Else ønsker å fylle kropp og sjel med for å bli frisk og hel» (Langås, 2004, s. 217). Samtidig framhever også Langås den patriarkalske maktstrukturen på asyltet, med Hieronimus som øverste leder og maktinnehaver, mens kvinnene, være seg pleierne eller pasientene er underordnet ham. Dette selv om det er de kvinnelige pleierne som har med det daglige tilsyn å gjøre og hele tiden har utsyn over pasientenes tilstand. Langås trekker også fram et annet trekk ved Skrams framstilling av Hieronimus som gallionsfigur for patriarkatet, nemlig legens navn. «Selve navnet Hieronimus stammer fra en av oldtidens kirkefedre, og som sådan har han konnotasjoner som streng og puritansk» (Langås, 2004, s. 216). Samtidig ser Langås på Hieronimus som en speiling av Else Kant, og han må gjøres til den gale om han skal detroniseres som patriark (ibid., s. 219). I likhet med Engelstad, knytter Langås sin analyse av lege-pasientforholdet til makt og forholdet mellom menn og kvinner.

Det finnes noen unntak fra tendensen mot å se begge asylromanene som en helhet, blant annet Edberg-Caldwells analyse fra 1997. Hun gjør en sammenlikning av kvinneskikkelsene Else Kant og den kvinnelige hovedpersonen i Charlotte Perkins Gilmans berømte novelle *The Yellow Wall-Paper* fra 1892. Sammenlikningen er basert på at begge historiene har blitt forstått som litterære framstillinger av egne opplevelser av det å være innestengt. Et annet relevant likhetstrekk er at begge kvinnene mister sin identitet fordi de ikke klarer å kombinere den «gamle» og «nye» kvinnerollen (Edberg-Caldwell, 1997, s. 99) Artikkelen skriver seg inn i en feministisk tradisjon, sier at innesperringen er for å stilne protester mot det bestående patriarkatet, som Langås gjorde i sin bok fra 2004. Gurli Woods gjør noe tilsvarende når hun sammenlikner legerollene i asylromanene og Virginia Woolfs *Mrs. Dalloway* (1925):

Der er mange overensstemmelse mellom Virginia Woolf's og Amalie Skrams oppfattelse af sindssygelægernes holdning i deres fiktionelle verden. Både dr. Bradshaw i *Mrs. Dalloway* og professor Hieronimus i *Professor Hieronimus* har en tyrannisk dominerende holdning over for deres pasienter. De holder begge på pasientens pligt til ubetinget lydighed. (Woods, 1993, s. 127)

Som vi ser, er det også her legens dominerende holdning og absolutte autoritet som framheves. I forskningslitteraturen går det igjen at forholdet mellom lege og pasient blir sett på som en maktarena, og at romanene beskriver en (feministisk) kamparena. For mitt prosjekt vil også de sammenliknende analysene som trekker inn andre verk være relevante når jeg skal sammenlikne asylromanene med «Bønn og anfektelse», selv om jeg holder meg innenfor Skrams eget forfatterskap.

Christine Hamms analyser av asylromanene, blant annet i artikkelen «Sannhet og sinnssykdom. En lesning av Amalie Skrams romaner *Professor Hieronimus* og *Paa St. Jørgen*» (2000), skiller seg ut fra de tidligere nevnte prosjektene med et tydeligere strukturalistisk og metatekstuelte perspektiv. Christine Hamm har også analysert Amalie Skrams ekteskapsromaner som melodramatiske i *Medlidenhet og melodrama. Amalie Skrams romaner om ekteskap* (2006), hvor hun gjør rede for det melodramatiske hos Amalie Skram. Ellers har Petter Aaslestad i artikkelen «Amalie Skrams asylromaner revisited» (2009) gjort en ren narratologisk analyse av asylromanene hvor han setter opp fortellerstrukturen i disse. Jeg vil bruke hans analyse for å sette de strukturelle rammene i teksten i kapittel 3. Her vil jeg imidlertid holde meg til Hamms analyse, som i større grad ser fortellerstrukturen i sammenheng med galskapsmotivet.

Et av Hamms hovedpoeng om Else Kants sinnstilstand, er hvordan utviklingen av den henger sammen med endringer i fortellerstil. Den første av asylromanene, *Professor Hieronimus*, har en aural stil, men denne svekkes etter hvert som dialogisitet mellom figur og fortellerstemme kommer mer fram (Hamm, 2000, s. 79). Den oppdragende forteller blir mindre synlig når Else kan fortelle sin egen historie, eller sagt på en annen måte: Jo mindre Else blir ansett som sinnssyk, desto mindre trenger leseren skildringene om hvorfor hun ikke er det. Hennes egen stemme tar derfor over diskursen etter hvert som Else bedres. Hamms analyse viser altså at det er en klar sammenheng mellom det skrivetekniske knyttet til forteller og framstillingen av Else

sinnstilstand – men Else Kant kan tolkes både som gal og ikke gal på bakgrunn av en slik fortellerteknisk analyse (Hamm, 2000, s. 85). Hamm påpeker at romanhandlingen aldri skjer nå, men enten før eller etter at erfaringene skrives ned (2000, s. 75). Dette gjør hun for å understreke at romanene ikke må leses som biografiske. I denne sammenhengen er det viktig å huske på at alle skjønnlitterære romaner er kunst. Hamm påpeker at Skram på denne måten reflekterer over sannhetskravet i naturalistiske tekster. Et subjekt vil aldri kunne nå helt fram til en sannhet. Hamm mener Amalie Skram vil at subjektet alltid vil streve etter sannhet, men aldri helt nå fram til den (2000, s.88). Det som gjør dette interessant, er hvordan Hamm fremhever romanenes søken etter sannhet og rettferdighet, uten at det biografiske elementet er med i analysene av asylromanene.

Siden en stor del av min analyse handler om «Bønn og anfektelse», og ikke asylromanene må jeg i hovedsak basere den komparative delen som trekker inn asylromanene på denne forskningslitteraturen. Som mitt bidrag til forskningen på asylromanene, vil jeg se på verkene med et idéhistorisk perspektiv, med melankoli som en kulturell sykdom som kontekstualiserende faktor. Jeg mener også at en sammenligning med novellen «Bønn og anfektelse» kan bidra til å se asylromanene i nytt lys, blant annet ved at anfektelsesmotivet fremheves og knytts til framstillingen av galskap.

2.2 Hysteri og melankoli.

Et trekk som går igjen i analysene av asylromanene, er hysteri som diagnose, og hvordan den framstilles litterært. Det å forstå hva hysteri innebærer er viktig for å kunne forklare Else Kant og hennes sykdom. Hysteri som diagnose ble brukt hyppig mot slutten av 1800-tallet etter at det ble popularisert i litteraturen av franske Gustave Flauberts *Madame Bovary* i 1857. Det å være hysterisk kobles til det å ha store forandringer i personlighet og det å oppleve smerter som ikke kunne påvises via sykdom og til kroppslige og ofte performative symptomer som nervøs hoste, skriking eller kramper og bevegelser. Historisk sett var dette en sykdom knyttet til kvinnekroppen, og ordet hysteri stammer fra det greske ordet *hysteria* – *livmor* (Bondevik, 2007, s. 12). Med mitt prosjekt i bakgrunnen vil det være viktig å se noen av de formene forskere mener hysteriet har tatt i asylromanene. Senere vil jeg knytte dette til anfektelsesmotivet i «Bønn og

anfektelse», som også dreier seg om uro og forbindes med personlighetsendring og til sist galskap.

For å forstå hvordan Else Kant har blitt oppfattet som hysterisk er det viktig å huske at litteraturen var med på å forme legevitenenskapens definisjon av hysteri, blant annet gjennom Flauberts roman. Hysteri var, som tidligere nevnt, en diagnose som i hovedsak var forbeholdt kvinner. Tall fra Gaustad asyl fra slutten av 1800-tallet viser at mellom 66% og 75% av de som fikk diagnosen «hysteria» eller «insania hysterica» var kvinner (Bondevik, 2007, s. 192). Av mennene som fikk hysteri som diagnose var derimot nesten ingen av de gift.

En annen «diagnose» som var populær på slutten av 1800-tallet var melankolien. Når jeg skriver om melankoli som diagnose i denne forstanden, så går jeg ut i fra Karin Johannissons melankolibegrep, som hun forklarer som en følelse eller kulturell kategori, og ikke en egentlig sykdom (jf. Johannisson 2010, s. 30). Etymologisk stammer melankoli fra *melas* – svart og *chole* – galle (ibid., s. 31). For å vise fram begrepets endring bruker Johannisson fargeskalaen. Antikken og middelalderens melankoli var sort. Perioden sent 1700-tall til 1900-tall kaller hun grå, mens dagens melankoli er hvit (jf. 2010, ss. 30-31). I følge Johannisson er det en avfarging av begrepet, og med denne følger det avdramatisering. Begrepet får en utvikling fra å være et begrep fylt med sort væske som er tjukkere enn blod som fordunklet sjelens bilder, til å bli et mer kulturelt fenomen.

Som med hysteriet, må man også med melankolibegrepet skille mellom kjønn. «Melankolins historiska stereotyp är den utvalde mannen» (Johannisson, 2010, s. 67). Vi ser altså at det er klart skille mellom det mannlige og kvinnelige i denne sammenhengen:

Att tala om kvinnlig melankoli är altså att tala om något som historiskt sett är stumt. Schiesari hävdar att melankolin aldrig har haft en kvinnlig form. Hos kvinnan har den omskrivits till något annat: antingen något mindre och betydelselösare, privatare och trivialare, eller något farligare (hysteri, galenskap). (Johannisson, 2010, s. 68)

Dette utsagnet setter det på spissen, men når man ser på hva Bondevik (2007) skriver om mannlig hysteri i litteraturen ser vi noen paralleller: «Mannlig hysteri i litteraturen er vanskelig å registrere. Dette kan skyldes den utbredte forestillingen om at hysteri var en kvinnesykdom, mens

menn snarere ble rammet av hypokondri, nevrasteni eller melankoli» (s. 352). Andre som har forsøkt å definere forskjellen mellom mannlig og kvinnelig melankoli er Hildegard av Bingen, som beskrev mannlig melankolikere som sinte og hatske ble kvinnelige melankolikere kraftfulle og selvstendige (Johannisson 2010, s. 68). Det er altså en stor forskjell i hvordan man oppfattet mannlig og kvinnelig melankoli.

Når vi ser på de forskjellige tolkningene av melankolibegrepet som Johannisson framstiller, vil det være fruktbart for meg å sette dette begrepet opp mot både galskap, anfektelse og melankoli i masteroppgaven min. Når forskjellen på diagnosen hysteri og den kulturelle melankolien er så stor og tydelig kjønnsdelt vil det være nyttig å kunne se på et litt annet analysebilde i min oppgave enn det mye av forskningstradisjonen har praktisert til nå. Jeg bruker melankolibegrepet i min analyse til å se på Else Kant som en androgyn skikkelse for å se hvordan det kan være med på å forandre Else Kant fra hysteriker til frisk ved å problematisere Else Kant som kvinne, slik Unni Langås gjorde da hun snudde om på hysteriet og ga Hieronimus hysteriets egenskaper.

Det teoretiske utgangspunktet i oppgaven finnes i forskningslitteraturen som er nevnt her. I analysene mine analyserer jeg det hierarkiske forholdet mellom de kvinnelige og mannlige karakterene, som også er lege og pasient, i lys av feministiske perspektiver. Jeg mener den forskningslitteraturen jeg har valgt å fokusere på, der i blant Langås (2004) understreker dette. Oppgaven kan også knyttes til «medisin og litteratur» som forskningsfelt, som Bondevik tilhører. Min analyse av tekstene og melankoli er likevel først og fremst forankret i de idéhistoriske analysene Johannisson gjør av melankoli som sykdom og kulturelt fenomen på slutten av 1800-tallet.

3 Tekstformen – novelle i romanform og roman i novelleform?

I dette kapittelet starter analysen av masteroppgaven min. Jeg vil i dette kapittelet se på formen i novellen «Bønn og anfektelse» (1886) og asylromanene. Det jeg gjør er å se på hvordan tekstene er bygd opp og hvordan tekstens form og sjanger kan problematiseres. Jeg vil først ta for meg novellen og gi et handlingsreferat før jeg ser på hvordan novellen «Bønn og anfektelse» som novelle kan problematiseres som en novelle. Deretter tar jeg for meg asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (1895) på samme måte. Hvorfor jeg mener tekstkorpuset er uvanlig innenfor sine respektive sjangre ligger i det fortellertekniske

3.1 «Bønn og anfektelse» – novelle med romanaktige trekk?

«Bønn og anfektelse» ble gitt ut i tidsskriftet *Tilskueren* i mai 1886, året etter gjennombruddet med romanen *Constance Ring*. Det er, som nevnt i kapittel 2 en novelle det ikke har blitt forsket mye på før, og jeg vil derfor gi et overblikk av både handlingen i novellen og dens formelle og innholdsmessige trekk i dette delkapittelet. Etter et handlingsreferat vil jeg drøfte sjangertilhørigheten til «Bønn og anfektelse» ved å gi en kort innføring i novelle teori, før jeg diskuterer hvilke novelletrekk man finner i teksten. Jeg vil og bruke noen narratologiske begrep rundt fortellerrolle og tid for å gi novellen et teknisk rammeverk. Dette vil legge grunnlag for de senere sammenligningene av novellen med asylromanene.

Tekstens handling er lagt til en nyttårsdag hvor det starter med at mannen i huset, doktor Holm får et anfall. Videre beskrives morgenen hvor farens voldsomme raseri blant annet går utover sønnen når han søler ut kaffen sin (Skram, 1886, ss. 353-54). Etter den voldsomme morgenen drar doktor Holm ut og hans kone legger seg nedpå og sover. Når hun har sovnet gir fortelleren oss et tilbakeblikk som forklarer bakgrunnen til ekteparet Holm gjennom en utstrakt analepse. Som ung var fru Holm en kvinne som ikke forelsket seg i noen, før hun likevel forelsket seg i doktor Holm og oppdaget kjærligheten. Han var belastet med en fortid som pasient på asyl, men de blir allikevel gift og lever lykkelig fram til at hun oppdager han har vært utro med hennes beste venninne. To år etter at utroskapen ble oppdaget føder hun sitt første barn, og opplever noe av det verste en mor kan se for seg: det å ikke elske barnet sitt slik en mor skal. (Skram, 1886, s. 367) Den samme følelsen fikk hun med den andre sønnen som ble født året etter. Doktor Holm har fram til da jobbet som lege på asyl i Kristiania og undersøker på denne tiden om han kan

opprette et asyl på vestlandet. Etter at asylet var opprettet og fru og barna endelig har kommet over og fått innordnet seg, trekker fru Holm seg tilbake fra ektemannen og har en del liberale vennskap med mange av de unge reservelegene. Det er på denne tiden at tegnene til doktor Holms sinnssykdom kommer. Fru Holm vender igjen oppmerksomheten mot familien sin og snur seg mot Gud og ber kirken om hjelp til å kurere mannen.

Tilbake i fortellingens nåtid gjør familien seg klar for et nyttårsselskap og mannens galskap tar i dette selskapet over hele doktor Holm. Hans skjebne ender med at han blir tvangsinnlagt på asyl: Legen blir selv gal. Han ender sin skjebne med å ta sitt eget liv. Ved ektemannens død mister fru Holm selv troen på livet og ender opp alene i stille vanvidd. Barna blir overlatt til andre familiemedlemmer og hun brukte sine siste leveår på å sitte på en skammel og småpludre, og sukke bestandig, og slik døde hun. Vi kjenner igjen flere av de temaene Skram presenterte i *Constance Ring*; den store forskjellen mellom menn og kvinners vilkår i et ekteskap, men også en del tema hun utbroderer senere i forfatterskapet. Dette gjelder særlig asylromanene, med galskap og anfektelse, tvil og den autoritære legepersonligheten. Noen av de temaene jeg vil vektlegge senere i analysen er anfektelse og galskap.

I en anmeldelse av «Bønn og anfektelse» skriver Edvard Brandes at fortellingen har sine høydepunkter, med en del «tekniske feil», men at det «alligevel er der nok tilbake, der fortjener Paaskønnelse» (Brandes, 1886). Teksten handler om en familie i det borgerskapet i Kristiania ved navn Holm, og tar opp tema som galskap knyttet til anfektelse. I andre utgivelser enn i *Tilskueren* har «Bønn og anfektelse» kommet ut i en samling fortellinger som het *Kjærlighet i nord og syd* (1891), i Gyldendals lanterneserie (1975), og senere i Gyldendal Pocket (1993). Der kan tvetydigheten av sjangeren stilles spørsmål ved da det på framsiden av utgivelsen fra 1975 omslaget står *Bønn og anfektelse og andre noveller* mens tittelen på innsiden av omslaget er *bønn og anfektelse og andre fortellinger*¹. I en utgivelse av de samme tekstene fra Gyldendal pocket i 1993 er tittelen på innsiden av omslaget nå også *Bønn og anfektelse og andre noveller*². Det kan altså se ut som om Gyldendal ved den første utgivelsen heller ikke har vært helt sikker på hvilket

¹<https://www.nb.no/items/e490e34cb0bf57c997ff759f9989e6de?page=0&searchText=b%C3%B8nn%20og%20anfektelse>

²<https://www.nb.no/items/4db0b62b2438a80cec04f310a358a478?page=0&searchText=b%C3%B8nn%20og%20anfektelse>

begrep de ville bruke om fortellingen, men at de ved utgivelsen i 1993 kom fram til novellebegrepet. Dette åpner for å problematisere tekstens sjangertilhørighet i lys av det Brandes omtaler som tekstens «tekniske feil».

«Bønn og anfeltelse» kan med sin korte lengde betraktes som en novelle, selv om vi i Norden ofte brukte fortellingsbegrepet i Skrams samtid. I min analyse kommer jeg til å behandle «Bønn og anfeltelse» som en novelle og bruke novelleteori i en analyse av den overhengende formen og strukturen på teksten. Dette til tydeliggjøre noe som er spesielt ved «Bønn og anfeltelse», nemlig at tekstens handlingsstruktur ser ut til å etterligne romanens form. I tillegg til å bruke novelleteori, vil jeg for å strukturere teksten bruke begreper fra narratologien for å undersøke hvordan teksten er strukturert og forklart.

Det å skrive om novellesjangeren er en jobb som tidvis er vanskelig, da man kan vektlegge ulike særtrekk og disse står ofte mot hverandre eller endrer seg gjennom tidene. Anders Gullestad oppsummerer noen av de vanligste trekkene i boken *Dei litterære sjangrane* fra 2018. Lengde er et kriterium som går igjen, selv om Gullestad påpeker at sjangerdefinisjoner kun bestemt på lengde er utilfredsstillende, f.eks. er det mange som mener at novellen som sjanger ligger på en ordtelling mellom 1000 og 20.000 ord (2018, s. 38). Johan Wolfgang von Goethe, er en av dem som har skrevet om novellen som sjanger og kom med utsagnet om at novellen skal ha en overraskende hendelse (ibid., s. 39). En annen som tidlig skrev om novellen som sjanger var Edgar Allan Poe som mente at novellen skal bli lest i en sitting, samtidig som leseren skal føle at teksten har en helhet (Auklend, 2012, s. 223). Poe mente i tillegg at novellen konstant forholder seg til tid, men en må porsjonere den ut og dekke kun det viktigste for handlingen (ibid.). Med tanke på et persongalleri mener Frank O'Connor at novellens konsentrasjonsevne peker i retning av enkeltindividet (sitert i Gullestad, 2018, s. 42). Vi ser at det er en bred enighet om at novellen skal være kort og konsentrert i handling og at teksten skal være helhetlig. Man skal ikke sitte igjen med mange ubesvarte spørsmål.

Siden det er mange som mener noe om novellen og hvordan den skal være, er det derfor stor uenighet om hvordan man skal behandle novellen som sjanger. En måte å tekkes de forskjellige teoretikerne på er å dele novellen inn i flere undersjangre med forskjellige kjennetegn. Søren

Baggesen er en som har forsøkt dette. Den klassiske novellen, som er novellesjangeren jeg følger i mitt arbeid med «Bønn og anfektelse» hadde i følge Søren Baggesen tre hovedkjennetegn: En styrende forteller, hovedpersonene er ofre for skjebnen, og determinasjonspunkt (siteret i Gullestad, 2018, s. 44). Uenigheten har ført til at novellen har fått flere undersjangre slik at novellebegrepet er vidt, men allikevel spesifisert i undersjangre slik at man lett skal kjenne den igjen.

Med disse kjennetegnene på den klassiske novellen som sjanger i mente kan vi se nærmere på «Bønn og anfektelse». Med tanke på den styrende fortellerrollen som Baggesen framhever, oppfyller Skrams tekst dette kravet. Fortelleren i novellen er en utenforstående som forteller om noe som har funnet sted i fortiden og styrer vår oppmerksomhet mot familien Holm. Det ser vi allerede i innledningen, der Skram lar fortelleren «zooome inn» i datidens Kristiania på Sehesteds plass; der kan vi finne en familie med en historie hvor konsekvensene av en serie uheldige hendelser skal ta plass. Teksten har vekslende interne fokaliseringspunkt, det at handlingen perspektiveres gjennom personene i novellen (Aaslestad, 2013, s. 85), er med på å legitimere fortellerens plass. Det jeg mener med dette er at det er fortelleren som bestemmer hvem fokaliseringspunktet skal sees gjennom.

«Bønn og anfektelse» oppfyller også kravet om at karakterene blir ofre for skjebnen. Dette kan vi se i doktor Holm som ender med å ta selvmord da han blir tvangsinnlagt på Gaustad asyl. Fru Holms galskap tar overhånd for hennes religiøse anfektelse som en konsekvens av denne handlingen, og dette er fortellingens vendepunkt: Etter Holms selvmord mister fru Holm kontakten med Gud fordi hennes mann ikke ble frisk av hennes bønner. Med mannens død mister hun sin egen Gudstro og sin egen forstand og «Tilslidst gik hendes tungsindige Sløvhed over til stille Vanvid» (Skram, 1886, s. 387). Dette er jo ikke noe som kun skjer i novellen. Det er et trekk som går igjen i Skrams deterministiske naturalisme, hvor konsekvensene av handlinger ofte hadde et negativt utfall.

Samtidig som disse trekkene ved teksten minner om den klassiske noveller, er det flere faktorer i teksten som gjør at den kan oppfattes som romanaktig. Et av disse trekkene er perspektivet. Petter Aaslestad skriver i *Narratologi* at måten teksten går utenfra og inn på, nesten likt innzoomingen

på en film er slik mange av romanene på 1800-tallet startet på (2013, s. 87). At novellens fokaliseringspunkt er skiftende, behøver ikke være så betydningsfull for sjangeren, men det er like fullt forskjellig fra hva O'Connor skriver om novellens tendens til å konsentrere seg om enkeltmennesket. At fokaliseringspunktet skifter har en betydning for hvilket perspektiv man blir presentert for. I «Bønn og anfektelse» veksler fokaliseringspunktet mellom fru Holm, tjenestefolkene og Sigurd når fru Holm ikke er til stede i novellens narrativ. Et eksempel er når hvordan Sigurd reagerer når faren skal drive narrestreker: «Han kunde mindst af alt fordrage, naar han gav sig til at gøre Narrestreger med dem. Hvordan han end havde baaret sig ad i Forvejen, saa skulde de komme logrendesom Hunde, saa snart han bare fløjtede» (Skram, 1886, s. 356). At vi får inn et annet perspektiv enn hovedpersonens gir en annen vinkling på problemene og viser at noen av familiens dårlige egenskaper videreføres til barna. Mot slutten av denne fortellingen endres igjen fokaliseringspunktet, men nå veksler man fra intern til ekstern fokalisering – som i novellens innledning hvor man vekslet fra ekstern til intern fokalisering. Nå har vi ikke lenger kontakt med fru Holms følelsesliv, og fortellingen avslutter med en skildring av hvordan fru Holms siste leveår bare renner ut i galskap og til sist døden.

Det siste jeg vil undersøke er tidsperspektivet i teksten. Jeg har skrevet at Poe mente at novelleforfatteren må ha et meget bevisst forhold til tid og porsjonere den ut slik at det viktigste kommer med. Her mener jeg det største sjangerbruddet i Skrams tekst ligger. Edvard Brandes anmeldelse av novellen påpeker «plassmangel» denne novellen har, idet den vil fortelle om et langt lengre tidsrom enn novellen tillater: «Hvad der her er fortalt paa en halv Snes Sider, vilde kræve en hel roman, hvis Læserne skulde dømme om Fortællingens Paalidelighed. Her er begaaet en teknisk Fejl, som har hævnnet sig» (Brandes, 1886). Brandes ser dette som en svakhet ved teksten; fra en meget god start hvor familien Holm blir presentert, faller etter hvert karakterene fra hverandre fordi Skram vil gi hele bakhistorien til karakterene i løpet av noen få avsnitt. Det bildet av karakterene man får, blir ikke utfylt, og dette svekker personene. Fru Holm blir redusert fra en religiøs, from frue til en kvinne som hevnet sin manns utroskap, får barn hun ikke elsker, finner den kristne troen og ber til Gud om at hennes mann skal bli frisk – alt ut fra en tro på at det er hennes livsstil som har gjort han gal. Det er ikke vanskelig å stille seg bak Brandes når han mener denne bakhistorien best ville rettfærdiggjøres med en hel roman.

Jeg har i dette delkapittelet gitt et overblikk over fortellerhandlingen i «Bønn og anfektelse» gjennom en sjangerdrøfting som holder novelletrekk opp mot romantikk. Teksten oppfyller kravene til en klassisk novelle med tanke på fortellerrollen, vektlegging av enkeltpersonen som offer for skjebnen/ omgivelsene og determinasjonstidspunkt, som Baggesen mener er viktige for sjangeren. Mot dette står likevel tid- og handlingsperspektivene som Poe og Goethe viser til; at handlingen må persjoneres ut og at novellen ofte kretser om én utslagsgivende hendelse. Det samme gjelder og persongalleriet som O'Connor mener skal kretse rundt én person Etter min mening svekker den utstrakte analepsen, som gir oss Holm-familiens bakgrunnshistorie, samt at fokaliseringen veksler mellom flere personer novellen som helhet. Det virker som den korte fortellingen har skullet romme en hel roman. Selv om jeg har valgt å benytte meg av novellebegrepet, må vi ta med oss det romanaktige ved den inn i sammenligningen med Skrams asylromaner.

3.2 Asylromanene Professor Hieronimus og På St. Jørgen – romaner i novelleform?

Som nevnt tidligere, er det nærliggende å sette novellen i forbindelse med Amalie Skrams asylromaner *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* fra 1895 med bakgrunn i sentrale motiv og tema. Dette kommer jeg tilbake til nedenfor, etter at jeg har redegjort for fortellerstruktur og handling. er skrevet på en annen måte enn novellen, selv om de deler fellestrekk som galskapsmotivet og forholdet mellom lege og pasient, mann og kvinne. Begge asylromanene utgjør et felles tekstnarrativ, hvor den ene er en direkte fortsettelse på den andre. Videre i masteroppgaven skal jeg sammenlikne asylromanene med «Bønn og anfektelse». Det vil være nyttig for å se hvordan Skram behandler galskap i to forskjellige deler av forfatterskapet sitt. For å legge et grunnlag for sammenligningen skal jeg først gå litt nærmere inn på handling og fortellertekniske grep også i asylromanene.

Professor Hieronimus handler om Else Kants innleggelse på asylet hos Hieronimus. Romanen starter med at Else Kant ikke kommer videre på det nyeste prosjektet sitt. Hun er i tillegg urolig for sin sønn, Tage. Etter at hun har forsøkt å ta selvmord blir hun enig med huslegen, doktor Tvede, at det beste ville være om hun ble lagt inn på asyl for en kortere periode. Hun søker hjelp hos professor Hieronimus, som er en av de mest anerkjente legene i Danmark. Hun oppfatter først professoren som en sympatisk lege, men dette inntrykket endrer seg raskt. Både professoren og

reservelegen er for Else to harde og uforstående menn. Pleierskene, frøken Suenson og frøken Stenberg, opplever Else derimot som gode personer, selv om de blindt adlyder Hieronimus' ordre. Hieronimus forteller ektemannen Knut at Else er sinnssyk fordi hun ikke klarer å styre sitt følelsesliv, og at målet med oppholdet er å lære seg selvdisciplin (Skram, 2004a, s. 78). På denne måten ser vi at han går fra å være en hjelpende figur til å bli Else Kants fiende.

Samtidig er romanen en fortelling om Else Kants sykdomshistorie og gradvise bedring. I starten av oppholdet ser ikke Else poenget med behandlingen og glir inn og ut av psykoser, men det er ønsket om å bli bedre for sønnen Tage som holder henne gående, sammen med at en ny pasient har tatt sitt eget liv (Skram, 2004a, s. 104). Her ligger et vendepunkt i romanen fordi Else nå begynner å bli litt bedre, og blir som en slags reservepleierske for de andre pasientene. Hun blir allikevel ikke friskmeldt av Hieronimus, som holder henne tilbake på grunn av hennes sinne, og sender henne videre til St. Jørgen. Dette oppholdet som varer i 25 dager ender med at Else skriver et brev til professoren hvor hun erklærer at han skal få betale for sine handlinger, og skriver under med «deres oppriktige fiende Else Kant» (Skram, 2004a, s. 164). Else har også startet et skriveprosjekt i løpet av romanene som skal fortelle sannheten om Hieronimus. Dette tilfører romanene et metaperspektiv i forbindelse med den offentlige debatten rundt asylromanene, som jeg redegjorde for i kapittel 1.

På St. Jørgen starter som en direkte fortsettelse av *Professor Hieronimus*. Den starter med vognturen til St. Jørgen, hvor hun ved ankomst tenker på å rømme i frykt for å møte en ny Hieronimus (Skram, 2004b, s. 20). Den nye legen viser seg imidlertid å være en annerledes skikkelse enn Hieronimus, og Else føler hun kan stole på han. Dette gjør at hun føler seg menneskeligjort igjen. Også i forhold til de andre pasientene legene ute etter å etablere mer vennlige relasjoner enn kun pleiende, slik de var hos Hieronimus. Det hun fortsatt ikke enes om med den nye overlegen er hennes oppfatning av Hieronimus. Ifølge overlegen tilsier hennes sinne mot han tilsier at hun ennå ikke er klar for å slippe ut (Skram, 2004b, s. 96). Hun slipper likevel til slutt ut fra St. Jørgen, men hun skal hvile noen dager på et annet hospital før hun kommer hjem til mann og barn. på den måten ender asylromanene uten at alle problemer er forløst og med et kunstnerisk prosjekt igangsatt, i en lignende situasjon som da de begynte.

Fortellerteknisk er det allerede redegjort nøye for disse verkene av Petter Aaslestad i artikkelen «Amalie Skrams asylromaner revisited» fra 2009. Jeg vil sammenfatte et kort sammendrag av denne artikkelen her. Om fortellerrollen forteller Aaslestad at romanene domineres av en fri indirekte stil; «som til tider kan være så sammenhengende at man nærmest har å gjøre med indre monolog» (Aaslestad, 2009, s. 55). Til forskjell fra «Bønn og anfektelse» er det ingen store eksterne analepser i asylromanene, noe også Aaslestad kommenterer. Han peker også på romanenes særegne frekvens og anakronibruk: hver gang noe nytt hender så blir det fortalt, men når det går inn i det dagligdagse slutter man å beskrive det så nøye. Vi sosialiseres inn i livet på hospitalet gjennom trivialiseringen av de gjentakende handlingene, som f.eks. deliristene som bråker hver kveld (Aaslestad, 2009, ss. 56-57). Med en slik form, og med relativt få korte eksterne analepser framstår ikke verkene som romanene om Else Kant, men om en viss Else Kant *på asyl* (Aaslestad, 2009, s. 57). *På St. Jørgen* er skrevet på samme måte, men nå er vi mer trivialisert inn i den sinnssyke hverdagen på asylet og fokaliseringspunktet endrer seg noe. Når Else har det bedre og ikke kjemper mot Hieronimus, behøver ikke fortelleren å forsvare Else. Aaslestad peker altså på noen av de samme utviklingene gjennom romanene som Christine Hamm i sin studie, som jeg redegjorde for i kapittel 2. Han peker også på romanenes manglende analepser, som gjør at asylromanene ikke beskriver et helt liv.

Hvis vi sammenlikner dette med min drøfting av «Bønn og anfektelse», husker vi at denne teksten hadde en form som var ganske uvanlig for en novelle. Den prøver å fortelle over et mye større tidsrom enn det asylromanene gjør ved å introdusere en lang analepse. Med tanke på det Poe skrev om tidsdisponering i novellen, som konsentrerer seg om det mest vesentlige, mens romanene er ekspansive (jf. Gullestad, 2018, s. 41). Da ser vi stor forskjell i hvordan disse tekstene er skrevet. Mens novellen vil ta for seg hele historien til familien Holm, og burde hatt flere sider for å kunne redegjøre alle de historiene denne novellen kunne utbrodert, ser vi det motsatte i asylromanene. Her er historien kun konsentrert om Else Kants tilværelse i et kort tidsrom, og hennes forhistorie er ikke viktig for karakterutviklinger eller tekstens hendelsesforløp.

Jeg vil si at både «Bønn og anfektelse» og asylromanene er uvanlige innenfor sin sjanger. «Bønn og anfektelse» har en uvanlig novelleform, og nærmer seg sågar romanen i form, når man ser på

alle historiene som vil fortelles på få sider. Asylromanene viser motsatte tendenser. Vi ser en streng kontroll over tidsperspektiv og karakterhistorie, og vi får vite lite om Kants fortid eller faktorer utenfor hennes situasjon. Å få på plass noen av disse fortellertekniske forskjellene, er relevant for analysen videre. Man ser to forskjellige tilnærmelser til hvordan man kan behandle galskap innenfor samme forfatterskap, med et desennium mellom dem. Siden denne oppgaven ønsker å vise likheter og forskjeller, og utforske om det er mulig å se en utvikling i hvordan Skram behandler galskap, har det vært viktig å først sette tekstkorpuset inn i et sjanger- og fortellerteknisk rammeverk.

4 Framstillingen av galskap og anfektelse

I dette analysekapittelet vil jeg gå fra tekstenes form til å se på innhold og de ulike framstillingene av galskap. Et interessant motiv som knyttes til galskapen både i «Bønn og anfektelse» (1886) og asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (1895), er anfektelsen. Anfektelse er tanker som volder en indre uro, som ofte, men ikke alltid er knyttet til religion. Ved å vise fram hvordan dette motivet er framstilt og hvordan det knyttes til tekstenes tematisering av galskap, vil man kunne se likheter og forskjeller i hvordan galskapen er beskrevet i de to tekstene. For å utforske anfektelsen vil jeg se på de kvinnelige og mannlige hovedkarakterene i novellen og asylromanene, fru Holm og Else Kant. Deretter går jeg videre til hvordan galskapsmotivet kommer til uttrykk hos de mannlige karakterene, doktor Holm og professor Hieronimus. Mens anfektelsen ofte knyttes til kvinnen i tekstkorpuset, noe jeg kommer tilbake til i analysene, er galskapsmotivet knyttet til mennene og dermed til legeskikkelser som også framstår som pasienter. Når det gjelder doktor Holm vil jeg se på hans utvikling i fortellingen og undersøke hvilke katalysatorer det er som får han til å bli gal. Professor Hieronimus er en annen sak; her vil jeg gå noe inn i debatten om hans sinnstilstand som jeg så på i kapittel 2, og drøfte om han lider av galskap/ hysteri eller ikke.

4.1 Kvinneskikkelsene Holm og Kant

Kvinnene Amalie Skram skriver om i tekstkorpuset mitt er to veldig kontrasterende karakterer. I starten av «Bønn og anfektelse» (1886) virker det som om fru Holm kun er en borgerskapsfrue som er urolig for sin mann og bruker sin gudstro til å be for at hennes mann skal bli bedre, og som fikk henne ut av syndens rike (Skram, 1886, s. 347). For å kunne forstå hvordan fru Holms anfektelse og/ eller galskap er vil jeg her foreta en nærlesing av «Bønn og anfektelse» For å kunne forstå hvordan anfektelsen gjør seg gjeldende, vil jeg i nærlesingen min starte i det jeg tidligere har referert som fortellingens andre del. Det er her vi får tilbakeblikk til fru Holms ungdomstid og følger utviklingen i ekteskapet mellom henne og doktor Holm. Else Kant må behandles på en litt annen måte. Siden det ikke er noen lengre anlepser som gir oss fortiden hennes må jeg her se handlingen i romanene kronologisk, slik de står skrevet.

Når det kommer til galskap og anfektelse har ikke dette vært tilstedeværende i hele livet til Elise Holm. Hun hadde en tid hvor hun hadde lagt kjærligheten vekk og var fylt av tomhet. Dette endret seg når hun møtte sin framtidige ektemann, Holm:

Hun elskede, elskede ham. Ved at gi' hende sin Kærlighed havde han udløst hende fra den Skintilværelse, hvori hun havde levet uden at vide det, og draget hende over i en Verden, hvor der var Liv i Stedet for Tomhed, Glæde i Stedet for Mismod, Fylde i Stedet for Goldhed (Skram, 1886, s. 366)

Vi ser at fru Holm allerede i sin ungdom har vist tegn til å leve i tomhet, uten kjærlighet eller tro på noe større. Troen på kjærligheten var det som reddet henne i ungdommen, og doktor Holm var den utløsende kjærlighetsfaktoren. Vi kan forstå det som at det er kjærligheten som skal fylle opp tomheten fru Holm har følt tidligere, når hun ikke har hatt tilgang på kjærlighetsforholdets følelsesliv.

Men vi kan også se overgangen fra tomhet til meningsfylde som et frampek på hvordan fru Holms følelsesliv skal utvikle seg senere. Skjebnen er ofte forutbestemt i naturalistiske verk. Man må bare vite grunnen til at karakterene skal få et uheldig utløp av skjebnen. Når man ser hvor lykkelig ekteskapet var i starten, er det en slags skjebnens ironi at det skal møte en undergang som gjør at en ulykkelig død er eneste utvei. Skram påpeker dette i «Bønn og anfektelse» når hun beskriver overgangen fra at fru Holm føler den største lykke av å være nygift til at doktor Holms affære med hennes venninne blir kjent: «Ved et af disse Puds, som Skæbnen undertiden synes at more sig med at spille Menneskene var hun kommen efter det» (Skram, 1886, s. 366). I dette utsagnet ser vi at det er den forrådde kjærligheten som vil være en katalysator både anfektelse og galskap – i første omgang hennes anfektelse og mannens galskap. Anfektelsen for det meste er knyttet til fru Holm. Dette kan være fordi det er hun som er hovedpersonen i novellen. Det er for det meste hennes opplevelser og tidsperspektiv vi følger.

Når fru Holm finner ut av mannens utroskap så går hun i et annet spor enn det hun valgte når hun giftet seg med Holm. Dette er et vendepunkt for fru Holm, idet hun opplever at kjærligheten hun trodde på var falsk. Hun vender seg mot mannen og har små affærer med mannens reserveleger på det nye asyllet han har opprettet på vestlandet, og det er når Holm oppdager disse affærene at

galskapen hans begynner å dukke opp igjen. Holms galskap startet som drømmer som minnet om sannheten:

Det begyndte med, at han om Natten laa og drømte om hende og den af Husvennerne, der for Tiden havde hendes Fortrolighed [...] I Begyndelsen brød hun sig ikke stort om det, men efterhaanden blev disse hans Drømme hendes Livs Rædsel. (Skram, 1886, s. 369)

Holms galskap starter først som forstyrrede drømmer, som deretter videreutvikler seg til kraftige hallusinasjoner, som får stor påvirkning på fru Holm. Under denne rådvillheten står religionen fram som et alternativ fru Holm kan rette mot sin urolighet for mannen. Hun må opphøre som selvstendig menneske og rette seg etter Guds ord, samtidig som hun må finne igjen kjærligheten til mannen som var den som startet utroskapen: «Hun skulde elske sin Mand, tilgive hvad han havde forbrudt mot hende, ikke bare saadan, at hun ikke længer bar Nag til ham, men saaledes at hun gav ham hele den forrige Kærlighed tilbage» (Skram, 1886, s. 372). Dette viser seg imidlertid å være umulig for fru Holm, og det er dette kravet om fornyet kjærlighet som fører til hennes religiøse anfektelse. Fru Holms anfektelse er altså direkte knyttet opp mot mannens galskap. Ser vi dette i en større sammenheng, kan det vise til datidens kjønnsbilde. Kvinner måtte underkaste seg mannen, og deres prøvelser ble ofte mer trivialisert (jf. Johannisson, 2010, s. 68). I «bønn og anfektelse» legger både doktor Holm, fru Holm og presten hun betror seg til, ansvaret for mannens sinnssykdom over på henne.

Dette er altså bakgrunnen for fru Holms oppførsel og hvordan hun er blitt den fruen vi møter i novellens start. Kjærligheten til mannen er det hun prøver å få tilbake, og hennes tro til Gud skal hjelpe henne å finne den. Samtidig ønsker hun på denne måten å kurere sin mann fra galskapen. Altså leser en eksplisitt i novellen at det er hans liv som ligger høyest i novellen, mens hennes liv og følelser er underlagt mannen. Det er en tydelig underdanighet hos den kvinnelige karakteren, samtidig som fru Holm opplever stadig større tvil og uro knyttet til om dette er riktig. Novellen framviser det patriarkalske systemet der familiens ansikt utad var den borgerlige herre, i dette tilfellet doktor Holm. Dette er et annet bilde enn det vi får presentert i novellens start, der vi ikke forstår henne som en frue som har opplevd utroskap og hatt «liberale vennskap» med flere av ektemannens reserveleger, som hierarkisk sett kan ligge på samme nivå som henne hvis man ser på asyltet som en borgerlig familie. Hun er kun en kvinne som er urolig for sin sinnssyke mann,

og som håper at bønnens makt kan hjelpe til med å kurere han for de drømmer og hallusinasjoner han opplever.

Slutten av novellen er allikevel interessant for hennes karakter på grunn av det skjebnebestemte motivet og den underdanighet hun har i det systemet hun, og kvinnen i samfunnet for øvrig er en del av. Mens mannens galskap blir mer fremtredende blir hennes vesen mer urolig. Hun ønsker å be mer for at han skal kureres, fordi doktor Holms galskap er en av Guds prøvelser. Når hun viser den fulle hengivne kjærlighet, både til Gud og til sin ektemann, så vil hans problemer forsvinne. For å bevare denne troen, skjuler hun mannens anfall: «Hun kunde ikke bekvemme sig til at fortælle Lægen, at hendes Mand i Dag havde haft et Tilbagefald. For hun havde været saa fortrøstningsfuld lige ovenfor den vantro Doktor, som ikke kunde se, at hendes Mand stadig blev bedre» (Skram, 1886, s. 375). Det at hun ikke blir trodd når hun sier mannen er blitt friskere, viser at hun unnlater å fortelle sannheten til en person i samfunnet som nyter tillit, legen. Dette viser at hun fortsatt har en urokkelig tro på Gud og hans makt trumfer det vitenskapelige. Dette vil og være med på å føre mot undergangen, hvis man følger tanken om at naturalisme ofte er drevet av hypotesetesting av vitenskap i litteratur.

Når vi nærmer oss klimakset i novellen har det blitt til kveld og de er i selskap hos doktor Holms søster og ektemann. Det er i denne scenen hvor doktor Holms hallusinasjoner og drømmer tar over sinnet, og sannheten om at han vet om hennes utroskap kommer fram, samtidig som vi får vite at det er sannhet i de stygge ryktene om at han hadde forført de sinnssyke damene på asyl et han hadde vært overlege på. Skylden legges imidlertid på fru Holms utroskap: «‘Hun har forpestet Luften i hans Hjem, og han har gaat omkring og aandet ind Bordelatmosphære, og derfor blev du liderlig og forførte de sindssyge Piger[...] Jeg gjorde det for at eksperimentere, for at helbrede dem’» (Skram, 1886, ss. 381-382). Holm prøver å unnskyldes sin egen utukt med at det var en behandlingsmetode. I følge hans eget sinn ville ikke dette være en synd fordi han i eget hode ikke har vært utro. Allikevel i en religiøs forståelse vil ikke dette være en unnlattelse til synden fordi alle seksuelle tilnærmelser som ikke er «lovlig» i et bibelsk bilde være synd. Jeg vil si det slik at begge parter i et kristent perspektiv har utført handlinger som ikke er godkjente for hvordan et syndefritt menneske skal være.

Når han blir tvangsinnlagt på Gaustad senere den kvelden er det ikke før det har gått et par måneder at han tar sitt liv. Det er denne handlingen som fører et hovedfokus over på hennes sinnssykdom. Fru Holms anfektelser har økt, og etter innleggelsen føler hun at troen på Gud forsvinner. Dermed har hun ikke lenger noe konkret å rette sin urolighet mot. Til tross for at religiøsiteten har vært anfektelsesfull, kan det virke som om det er hennes tro som har holdt hennes sinnstilstand normal og sørget for at hun selv ikke heller mot det abnorme. Det er som om hennes sjel mister kraft og hennes vesen blir borte etter at doktor Holm blir innlagt og dør. «Tilslidst gik hendes tungsindige Sløvhed over til stille Vanvid» (Skram, 1886, s. 387). Hun kan ikke overleve siden hun er avhengig av tanken om at man via religiøs tro kan endre den ytre virkelighets vansker. Jeg mener at hennes anfektelse mot ektemannen og i forlengelsen av han, religionen er det som holder hennes galskap unna fra å overta hennes sinn. Når ektemannen er død har hun ikke lenger noe å kontrollere seg selv og sine følelser med, og hun blir selv gal.

Else Kant derimot er en helt annen personlighet, og i asylromanene er anfektelse knyttet til hysteridiagnosen og tiltroen til legen. Jeg ønsker å se på Else Kant som noe annet enn en tradisjonell kvinnelig hysteriker. Hennes diagnose som hysteriker i asylromanene (1895) er kjent, og vi har allerede sett hvordan dette har gjort seg gjeldende i forskningslitteraturen i kapittel 2. I det kapittelet her vil jeg se om hennes galskap, eller hysteri kan knyttes mot anfektelsen som motiv, slik vi kan se det hos fru Holm, eller om det opptrer på en annen måte. I første kapittel av *Professor Hieronimus* ser vi tydelig tegn på at Else har en del kjennetegn på hysteri. Blant annet har hun en del hosteanfall, og tydelige hallusinasjoner.

Der kom disse stampende hovslag oppover trappene inn gjennom entrédøren, som sprang opp av seg selv. [...] Hestenes hoder og overkropper var stive og livløse, og i stedet for øyne var det store sorte hull, men de fine spinkle ben løftet og strakte seg og førte toget av sted, inn i spisestuen og atelieret, ut gjennom entréen og inn igjen i soveværelset, taktfast, gjengangerlig uforstyrrelig. (Skram, 2004a, s. 14)

At Else Kant tidligere denne kvelden truet med å ta gift viser også en tydelig trang til selvmord. Disse typene for hallusinasjoner kommer av og til gjennom den første romanen, men sitatet viser tydelig at Else Kant ikke er frisk. Det er urolighetene for at hun ikke blir fornøyd med kunsten sin, og uroligheten for at sønnen ikke får sove. Det er med denne bakgrunnen hun oppsøker professor Hieronimus, for å bli frisk og kunne fullføre kunsten sin.

Om vi forfølger anfektelsesmotivet, viser Else Kant noe av den samme troen og tvilen til Hieronimus, som fru Holm la til religionen. Hieronimus er personen som kan få henne frisk, men han krever samtidig full tiltro til hans autoritet som lege. Dette ligger i kortene, etter som asylsystemet på denne tiden fungerte som en oppdragende anstalt, med legen som øverste makt, slik Irene Engelstad (1984) poengterte. Et av hovedmålene på den kvinnelige avdelingen blir da å få kvinnene til å bli underdanige legen. I en vid tolkning hvis man sammenlikner *Professor Hieronimus* med «Bønn og anfektelse» vil legen stå igjen som et slags gudelignende autoritetssymbol. Dette er mannen som bestemmer din skjebne videre. *Vær meg lydig og jeg vil gjøre livet enklere for deg*. Else, som enda har tanken om at Hieronimus er personen som kan hjelpe henne med å komme ut av sin nåværende sinnsstemning retter derfor etter hvert sin uro, tvil og anfektelse mot Hieronimus og asylsystemet.

Else Kants inntrykk av Hieronimus endrer seg raskt etter innleggelsen. Hun føler ikke at professoren hører på henne. En av de første gangene dette skjer er når Else klager på at det aldeles ikke går an å sove på avdelingen. Professoren hører på henne, men legger skylden videre på pleiersken, frøken Stenberg. Else angrer på handlingen og på at hun klaget. «Jeg visste ikke at det var Dem som skulle ha skjenn, og jeg visste heller ikke at han var *sådan*. Jeg skal aldri gjøre det mer» (Skram, 2004a, s. 53). Det er her det begynner å gå opp for Else at professoren ikke er til å stole på, men hun velger aktivt å fortsatt ha tiltro til han. Han er tross alt en av de ledende forskerne i landet på området og alle snakker kun godt om han. Hvis vi sammenlikner Else Kant med fru Holm, ser vi at de begge legger troen mot noe som har høyere status enn dem i hierarkiet, men uten at dette er en strategi som lykkes dem. Hos Else Kant er bare presten, med sin tilknytning til Gud, byttet ut med overlegen Hieronimus og hans forståelse av vitenskapen. Men akkurat som med fru Holm endrer følelsene seg hos Else Kant utover i fortellingen, og anfektelsene øker samtidig som trossystemet brytes ned.

Mistroen til Hieronimus vil bare vokse og den typen tiltro han får er nå gått fra en opphøyelse til vantrø mot asylsystemets hierarki og ikke minst Hieronimus som lege, noe som ses i Elses karakteristikker av professoren: «Professoren er et uhyre, gråt Else» (Skram, 2004a, s. 55). Hun vil ikke innordne seg de regler som Hieronimus etablerer. I følge Engelstad blir hennes hovedprosjekt å redde sin egen forstand og sitt eget jeg (1984, s. 180). Det er dermed å tro at Else Kant er et forbilde for

kvinner, fordi hun ikke vil innordne seg og vinne over professoren, enda man ser klare tegn på at hun ikke er frisk. Sykdommen er nå også fysisk. Tannpinen og hosten gir seg ikke, samtidig som hun i den største motløshet vil dø når hun skjønner at hun ikke slipper ut via Hieronimus. Der møter vi bunnpunktet: «Så må du allikevel dø, sa det stille i henne» (Skram, 2004a, s. 101). Her har Else Kant, mistet troen på at hun kan hjelpes på Hieronimus' avdeling. Selvmordstankene viser at det er en tung depresjon hun lider under, og ikke en av de mer trivielle sykdommer kvinner gjerne ble diagnostisert med. Det er allikevel her det store vendepunktet i Else Kants tilstand skjer. Fra å ha tanker om selvmord er det noen som gjør det på avdelingen samme kveld. Else ser selvmordersken og føler avsky for at hun har forlatt verden på en slik måte. Og det er etter dette at Else kjemper for sin egen friskmelding, og for å motbevise Hieronimus.

Else får føle på vreden ved å være resistent mot den behandlingen Hieronimus prøver å gi. Hun vil bli frisk, særlig etter å ha sett selvmordersken og følt avsky. I søken etter å bli frisk er det imidlertid ikke Hieronimus som kan hjelpe henne, det er kun hun selv som kan bli frisk. Her ser vi en stor forskjell mellom fru Holm og Else Kant. Som Irene Engelstad påpeker så er dette en endring i personalia hos Amalie Skram. «I disse romanene kommer det fram en tro på at det nytter å kjempe og at det er mulig å seire» (1984, s. 14). Vi kan se en endring i Else Kant, hennes anfektelse ligger ikke i å få Hieronimus til å behandle henne, men heller nå i å kunne motbevise hva Hieronimus sier om henne, blant annet at «[D]e trenger nok i høy grad til å lære Dem selvbeherskelse'» (Skram, 2004a, s. 70). Her ser vi en sterk kontrast til fru Holm. Mens Holm underkastet seg det presten sa om full tiltro til Gud endte det for henne med mer galskap. Jo høyere tiltro til overmakten, jo sykere ble hennes mann, og hun selv. Else Kants galskap tar en motsatt effekt. Vi kan ser det på at lenger ut i romanen bruker ikke Amalie Skram så mye tid på å forsvare Else Kants tilstand. Her ser vi en tydelig kontrast og utvikling av galskapen. Når man underkaster seg noen som sitter høyere i hierarkiet vil man miste seg selv helt og gå under med det man kjempet for ikke å bli når man underkaster seg. Velger man å kjempe imot, med eget sinn kan man overvinne sine indre demoner og bli frisk.

Mot slutten av den første av de to asylromanene ender det med at Else Kant skal overflyttes til St. Jørgen en anstalt ingen vil til. For Else gjør det derimot ingenting, fordi hun nå har bevist for seg selv at Professor Hieronimus ikke er den behandleren alle sier han skal være. Hun har nå heller

flyttet sin anfektelse mot at hun skal oppfattes som frisk, ikke sinnssyk. En kan si at Else Kants person i *Professor Hieronimus* endres når hun innser hvor syk hun er. Da begynner hun å kjempe mot skjebnen. Der fru Holm mislyktes med å vinne over skjebnen lykkes Else Kant til en viss grad mot Hieronimus, som blir en tydelig antagonist. Det er Hieronimus som sender henne videre til St. Jørgen, men for Else sees det som en seier at hun slipper unna Hieronimus, og nå får en ny sjanse til å vise at hun ikke er hysterisk. Unni Langås gir en fin analyse av hvordan forholdet mellom Else og Hieronimus arter seg:

Hysterikerens forhold til psykiateren vil derfor svinge mellom å betrakte ham som en frelser med svaret på hvem hun er og hva hun lider av, og en fiende som ikke er i stand til å gi disse svarene (Langås, 2004, s. 222).

Elses kamp for en friskmelding fortsetter under oppholdet på St. Jørgen. Her ligger det et annet inntrykk av overlegen enn det Else fikk hos Hieronimus. «Midt i sin uendelige forpinthet følte Else seg trygg denne manns hender» (Skram, 2004b, s. 25). Dette forholdet til overlegen holder seg, samtidig som at hun fortsetter å ha gode relasjoner til de andre pleierskene på avdelingen, med det mål å overbevise alle om at hun ikke er sinnssyk og fortjener å slippes ut av institusjonen. Vi som lesere forstår dette, og som Christine Hamm skriver: «Jo mer hun snakker med sykepleierne og medpasientene, jo sikrere blir hun i sin individualitet og sin selvkontroll. I slutten av andre del kan hun derfor reise hjem i trygghet om å klare å leve sitt eget liv» (2000, s. 80). Denne lykkelige slutten, som skyldes Else Kants egen innsats, står i klar motsetning til fru Holms skjebne.

Vi ser at anfektelsesmotivet må holdes atskilt fra selve galskapen, men at det knyttes til hovedpersonens *håndtering* av galskapen. Dermed er det anfektelsen som drar mye av handlingen framover i romanen. I *På St. Jørgen* er det fortsatt Hieronimus anfektelsen rettes mot. «Å, Hieronimus aner intet om hvordan jeg var da jeg kom der, eller hvordan det var fatt med meg mens jeg var der!» (Skram, 2004b, s. 50). Inntrykkene sitter igjen hos Else hele veien, og hun forblir fast bestemt på at hun skal skrive om sine opplevelser på sjette avdeling når hun er skrevet ut av St. Jørgen. Det som holder Else Kant igjen på asyl et nå, er altså anfektelsen i seg selv og ikke galskapen. Siden mistroen til Hieronimus er et av hovedmotivene i boken er det dette som holder henne igjen, ikke sinnssykdom. Når Else spør overlegen om hvorfor hun er der svarer overlegen at Else ikke er normal og at «Det er nok av beviser», svarte overlegen brysk. ‘Deres

vrede mot Hieronimus f.eks.’» (Skram, 2004b, s. 96). Man leser at overlegen, reservelegen og pleierskene for det meste er enige med Else, i og med at Amalie Skram ikke forsvarer Else sine handlinger og gjennomgår Else Kants motiv på samme måte som i *Professor Hieronimus*.

Når Else endelig er klar til å bli friskmeldt og utskrevet, blir hun enig med om overlegen å være der noen dager til, fordi hun ikke føler seg helt klar for å reise hjem. «Nu har jeg vært her i 26 dager, og enda de siste 5 av mine egen fri vilje» (Skram, 2004b, s. 130). Man kan kanskje si at Else Kants store karakterfeil ikke er galskapen, men anfektelsen, som kan kurere sinnet ved å lede den i riktig retning. Vi ser en klar utvikling og forskjell i fortellingene om Holm og Kant. Mens man i novellen «Bønn og anfektelse» ser at anfektelsen fører til undergang, kan den fungere som en kur i asylromanene. Det viser og at tekstene fungerer som systemkritikk, og som en advarsel mot mennesket om ikke være ukritisk til systemet, i dette tilfellet religion og bønn og det danske asylvesenet.

4.2 Mannskikkelsene Holm og Hieronimus

Av mennene i tekstkorpuset mitt velger jeg å fokusere på doktor Holm og Professor Hieronimus. Jeg har i forrige delkapittel sett hvordan anfektelsen henger sammen med kvinneskikkelsene. Jeg vil nå foreta en analyse av de to mannlige hovedkarakterene på samme måte, med fokus på galskapsmotivet. Jeg vil i tilfellet med doktor Holm i «Bønn og anfektelse» (1886) gå i historiens kronologiske handling for å kunne se hvordan galskapen utvikler seg hos ham. Når det gjelder Hieronimus, vil jeg gå inn i forskningslitteraturen og se på noe av debatten rundt hans eventuelle galskap. Hva er likhetene og forskjellene mellom de to litterære legeskikkelsene Skram skriver om i henholdsvis novellen og romanene?

I «Bønn og anfektelse» får vi ikke en så detaljert fortidsbeskrivelse for doktor Holm som vi gjør for fru Holm. Det eneste vi kan vite sikkert er han har vært lagt inn på et asyl i Slesvig, og at han senere har tatt medisinsk embetseksamen (Skram, 1886, s. 364). Vi fortelles at det foreligger galskap i slekten hans, «at Hendes Forældre havde imot Forlovelsen, at de sa’, han var for gammel, og at der var Sindssygdом i hans Slægt, at de overhodet ikke syntes om han» (Skram, 1886, s. 366). Dette er fru Holms foreldres tanker om ekteskapet og slekten. Fru Holm hører ikke på foreldrenes advarsler. Hun synes alltid om han, men det er hans syn på kjærlighet som vinner

hennes følelser: «'Kærligheden er den Liveds Ild der renser og genføder, ja, se De blot, jeg spørger ikke; [...]» (Skram, 1886, s. 365). Han var altså en lidenskapelig mann med mye kjærlighet, og selv om det var sinnssykdom i hans slekt ble han gift med Elise (fru Holm).

At det ligger sinnssykdom i slekten er en viktig detalj. Selv om vi ikke får vite noe mer om den tidligere sinnssykdommen er det viktig for konteksten novellen ble skrevet i. Arv og miljø var en viktig faktor og var viktig med tanke på den vitenskapelige bakgrunnen mye naturalistisk litteratur har. Galskapen vil, uansett om den kommer tilbake eller ikke ligger det i slekten hans. Det som setter i gang galskapsmotivet hos doktor Holm er etterdønningene av hans utroskap, og mistankene om sin kones utroskap. Som jeg skrev i kapittelet om fru Holm så var det også det som satte i gang hennes anfektelsesmotiv. Det er under hennes forhold til sin manns reserveleger at tegnene begynner å komme tydelig fram: «Saa havde de første symptomer til Mandens Sindssygdøm vist sig» (Skram, 1886, s. 369). At han har gjort en feil i sitt samliv med konen kan sees på som en svakhet i hans karakter. Utroskapen er ikke noe som kan bringe han inn mot en lykkelig skjebne, men det er katalysatoren for at hans galskap kan komme tilbake og ta over sinnet hans.

Galskapen hos Holm tar gradvis over sinnet hans. Mens det i starten kun handler om sannferdige drømmer om fru Holm og den av mennene hun har en flørt med, tar det større plass jo lenger sykdommen får utvikle seg:

Imidlertid tiltog Mandens sygelige Tilstand. Han formaaede stadig væk ikke at skælne mellen Drømog Virkelighed; dertil kom, at han ogsaa begyndte at lide af Hallucinationer, som han bagefter tog for virkelige Oplevelser. Han blev pirrelig og opfarende, droges bestandig med Forestillinger om, at alle forfulgte og forurettede ham, og lod daglig sit syge Sinds Ophidselse og Vrede gaa ud over sin Hustru. Der var ofte ingen Grænser for hvad han kunde finde paa at pine og plage hende med. (Skram, 1886, s. 372)

Man kan se en gradvis forverring av galskapsmotivet og hvor mye plass det tar i doktor Holms hode. Som vi ser av sitatet, tar galskapen form av hallusinasjoner, paranoia og en atferd som minner om hysterisymptomer.

Som leser blir vi introdusert for galskapen til doktor Holm allerede i fortellingens innledning, og første fase forekommer når kokken og stuepiken hører Holm ha et anfall inne på soverommet. Da

går anfallet fort over, og Holm er tilbake i «frisk» tilstand allerede ved frokosten. I innledningen virker det som det kun er når han sover at han er gal, og at disse forstyrrelsene vil gå over – slik fru Holm sier til seg selv og andre. Det er ikke tilfelle. I analepsen får vi deretter bakhistorien, og når man returnerer til nåtidshandlingen sitter vi igjen med et annet bilde av galskapen hans. Galskapen treffer doktor Holm i perioder, som nå blir lenger og lenger. I en tidligere galskapsperiode var også mannen på reise utenlands for å helbrede seg, og kom tilbake igjen frisk. Det så ut til at galskapen hadde forsvunnet, men når det kommer opp ubehageligheter rundt asylet blusser det opp igjen. Det er når Holm gir opp asylet og flytter tilbake til Kristiania at galskapen er verst (Skram, 1886, s. 374). Vi skjønner at fru Holm gjør problemet mindre enn det er og at alvoret blir stadig større

Skammen som ligger i familien er viktig for hvordan galskapen håndteres. Det er fruens skam og skyldfølelse som fører henne til kristendommen, og for henne så er det Gud og hennes kjærlighet som skal hjelpe mannen å bli frisk. Doktor Holm er derimot ingen kristen mann. Når fru Holm tar ut prekenboken for å lese i den, og han slenger han den på bordet: «‘Hvad skal det Sludder til!’ sa’ han vredt, ‘Vil du kanskje læse din samvittighed i Søvn? Men bild dig ikke bare ind, at det lykkes dig, ja for det er sin Skyld altsammen’» (Skram, 1886, s. 361). At han ikke har den samme troen er med på å understreke at han er en vitenskapens mann, men selv vil han ikke innrømme at han er sinnssyk. Skammen for hans handlinger og utroskap er derimot ikke-eksisterende. Alt som har vært feil i deres ekteskap har vært fruens skyld, også utroskapen. Selv om utroskapen startet hos doktor Holm, så har han ingen skyld i det. Med tanke på hva han sier om kjærlighet kan det virke som om han ikke vil praktisere sin tro på kjærligheten. Han er ikke lidenskapelig med sin kone, og utroskapen når den trer fram i lyset fører til skammen.

At doktor Holm heller ikke blir lagt inn av sin kone, viser og hvordan hun ikke tror på legevitenskapen. Det er et annet karaktertrekk ved han at han ikke vil innse sin egen galskap. Som fagmann og tidligere bestyrer av et asyl er det viktig for han å ikke bli lagt inn. Det vil være den totale fallitterklæring og innebærer å akseptere en sannhet han ikke vil innfinne seg i. Han har heller ikke innsett denne virkeligheten på dette stadiet. Doktor Thomsen som er den andre legen nevnt i teksten, står i kontrast til dette og er den rasjonelle vitenskapsfiguren mot den irrasjonelle familien Holm i dette tilfellet: «‘Sæt han op paa behandling på Gaustad, saa han kan

bli' underkasted en rationel Behandling. Her hjemme blir han værre og værre, det er da sikkert nok'» (Skram, 1886, s. 377). Doktor Thomsens rolle er med i den sammenheng til å vise hvor bitt av galskapen Holm egentlig er blitt. Hvis man i et raskt blikk skal se på fru Holm her som ektemannen Knut i *Professor Hieronimus* (1895) så inntar de motsatt rolle av hverandre. Mens Knut Kant støtter huslegen doktor Tvede om innleggelse, så går fru Holm imot legens råd. Gurli Woods bemerker at pasienter på sinnssykehus ble behandlet som kvinner, også mennene, fordi de måtte oppdras inn i samfunnet igjen, noe som hadde en svært negativ effekt på mennene (1993, s. 118). Som tidligere bestyrer av et asyl vet Holm hvordan pasienter behandles, og han vil derfor i det lengste motsette seg behandling. Fru Holm som på den andre siden kjemper for å finne igjen kjærligheten til mannen sin og som retter troen mot Gud snarere enn vitenskapen vil heller ikke begjære å få han innlagt i frykt av å tape sitt eget kjærlighetsprosjekt.

Etter hvert framstår doktor Holms skjebne som beseglet. Siden han ikke får noe hjelp til en kur mot galskapen, får den utvikle seg som den vil, i fritt forfall. Vi får ikke vite hvilken hendelse det er som får doktor Holm til å gli helt over i galskapen, men den tar form som en hallusinasjon, eller det vi i dag vil kalle psykose: «'Afvejen!' skreg han med hvinende Stemme. 'Ser I ikke det Hode der?' Han pegte med sin Finger ud i Luften omtrent en halv Alen frem for sin Næse» (Skram, 1886, s. 381). Det er under dette anfallet at leseren eksplisitt får høre om de anklagene doktor Holm mener han var utsatt for da han var overlege på asyltet på vestlandet, der han skal ha hatt seksuelle forhold til pasientene sine. I forlengelse av dette blir det tydelig at doktor Holm alltid er dobbeltmoralsk i sine anklager mot fru Holm. Hennes mindre feiltrinn er alltid en unnskyldning for hans egne. Når vi finner ut at anklagene om utukt mot de kvinnelige pasientene på asyltet er sanne, er det kona som i første omgang får skylden også for dette på grunn av sin omgang med reservelegene. Mens jeg kommenterte bordellukten i analysen om fru Holm, kommer doktor Holm med denne påstanden senere:

Jeg gjorde det for at eksperimentere, for at helbrede dem. Men naar Syndfloden kommer over Jorden, saa skal den vaske mig saa ren som Sne, mens alle I andre skal fare til Helvede i jeres skiddehed. (Skram, 1886, s. 382)

I stedet for at mannen har blitt rensket av kvinnens kjærlighet og gudstro, har han gått lenger inn i galskapen, og det ser ut til at hallusinasjonen i ham har tatt formen av en demon og antatt religiøse former. I tillegg får han en slags hallusinasjon om at han er en overgud før han blir ført

vekk til Gaustad for behandling. Igjen ser vi at legerollen forbindes med en nesten guddommelig autoritet. Som i de senere asylromanene, trues dette av muligheten for at legen selv er gal.

Å bli lagt inn på en institusjon innebærer en omsnuing av rollen som blir en fallitterklæring, idet legen blir pasient og selv del av systemet. Jeg har tidligere skrevet at menn ofte ble utsatt for noe av den samme behandlingen som kvinner på asyl, i den forstand at de umyndiggjøres og feminiseres. Woods (1993) var den som påpekte at menn også måtte oppdras inn i samfunnet igjen gjennom asylet. Med en tvangsfeminisering legger jeg vekt på at asylet var i stor grad en oppdragende institusjon. Som Bondevik skriver, var det også en streng inndeling av asylene, også i Norge på denne tiden. Selv om det ble skilt mellom sosiale klasser, så ble urolige pasienter behandlet likt (2007, s. 177). Doktor Holm flyttes mellom avdelinger ettersom tilstanden endres, men ender med å ta sitt eget liv.

Han blev ført lige til Gaustad og maatte straks i Celle. Da der var gaat et Par Maaneder, blev han roligere og kom over paa en anden Afdeling. Men en af de første dage efter Forandringen benyttede han sig af et ubevogted Øjeblik til at hænge sig i sit sorte Silkehalstørkle. (Skram, 1886, s. 383)

Slik jeg har framstilt Holm er det med en tanke om at galskapen gradvis tar over sinnet hans, med hjelp av hans biologiske materiale som sier at det ligger sinnssykdom i slekten hans. Han er dermed mer utsatt for en slik sykdom enn andre. I tillegg så har han flere karaktertrekk som gjør at dette får utvikle seg; utroskapen og det at han ikke innrømmer egne feil. Legerollen er imidlertid også viktig og den henger sammen med doktor Holms maskulinitet og rolle som far og ektemann. Innleggelsen tar fra ham disse rollene og utsetter ham for en feminisering.

Professor Hieronimus er en helt annen karakter, men deler noen karaktertrekk og funksjoner i fortellingen med doktor Holm. Hans sinnstilstand er det allerede debatt om i forskningslitteraturen. Blant annet påpeker Unni Langås (2004) påpeker at han, i likhet med Else Kant, er sinnssyk. Jeg vil gi en liten innføring i Hieronimus som litterær person, før jeg vil delta i denne debatten. Utgangspunktet mitt for Hieronimus blir som jeg nevnte i det forrige kapittelet om Else Kant at han er en figur man retter sin lit til. Han er den som ligger høyest i asylets hierarki, og kan på den måten sees på som en gudeskikkelse. Men Amalie Skram er og flink til å

vise Hieronimus som en dobbel skikkelse for å vise at Else Kant ikke er hysterisk, og at hvis hun er syk, er også professoren det.

Hieronimus som karakter er interessant. Han blir opphøyd av alle rundt han i legestanden som en ekspert, blant annet av Kants huslege doktor Tvede: «Vi har jo professor Hieronimus. Han er den beste, og for ham har hun respekt. Hun har lest en av hans avhandlinger og flere ganger talt til meg om han» (Skram, 2004a, s. 15). Tvede viser også til det at Else har respekt for Hieronimus siden han er den beste, og hun er imponert av det som skal være hans behandlingsmetoder. Men vi ser allerede i starten av oppholdet at det er noe som ikke korrelerer med den måten han selv ønsker å framstå, samt i måten han interagerer med Else Kant. Allerede det at han kommer inn med ytterfrakk og spaserstokk og framstår som belærende, passer ikke inn i det bildet Else Kant har av professoren. Det gir pasienten, i dette tilfelle Else Kant et snev av håp, men også dårlig samvittighet. Uttrykket han gir er at kan være at han er der fordi han må, ikke fordi han har tid til pasientene (jf. Skram, 2004a, s. 41). Et slikt dobbelt uttrykk viser Hieronimus gjennom hele Elses tid på hospitalet. Hieronimus nyter respekt av alle de ansatte, men for Else Kants del også frykt med tanke på at han kan holde henne tilbake på hospitalet lenge og at hun må forsøke å komme overens med ham.

Når vi ser på hva Hieronimus' prosjekt er, så er det to hovedoppgaver han har; å oppdra pasientene (her Else Kant), og definere henne som sinnssyk (Engelstad, 1984, s. 179). Vi ser også hvilke hjelpemidler han bruker, blant annet løgn og sin faglige autoritet som lege. I forskningslitteraturen har man sett på Hieronimus som et dobbelt bilde, og delvis som et spill av Else Kant. Som vi så i kapittel 2, argumenterer Unni Langås for at Hieronimus speiler Else i galskapen og selv innehar de symptomer han sier hun lider av som mangel på ro, tålmodighet og selvbeherskelse (2004, s. 219). Hun poengterer videre at når professoren holder Else tilbake, problematiserer han sitt eget uttrykk for sykdommen. Hvis det at hun hisser seg opp er å være gal, er han det selv også siden han ikke klarer å beherske seg i samtale med Else Kant (ibid.). Det Unni Langås påpeker er viktig når man ser på den maktstrukturen asylene hadde. Hieronimus er den som sitter med definisjonsmakt, altså er det han som bestemmer hvilke pasienter som er friske og syke på hospitalet. Likevel utviser han altså mange av de samme symptomene som sine pasienter, slik at grensen mellom lege og pasient blir uklar.

En annen som påpeker det samme om dobbeltheten romanen presenterer er Woods, som skriver at Skram forsøker å bytte plass på Else Kant og Hieronimus (1993, s. 121). Eller prøver Skram å likestille dem? Dette er også et spørsmål Woods stiller (ibid.). Også her påpekes det hvordan romanene stiller spørsmål ved hans tilstand. Vi ser et eksempel på dette i starten av *På St.*

Jørgen: «Var Hieronimus ikke selv en særting?» (Skram, 2004b, s. 6). At Else Kant, som er den gale, stiller spørsmål ved legens psyke, er i dette tilfellet med på å undergrave Hieronimus' legerolle og autoritet. Det samme viser seg underveis under Kants opphold på St. Jørgen. Når overlegens eneste argument for å holde Else Kant tilbake er sinnet mot professoren, ser man at Hieronimus' prosjekt om å definere Else som sinnssyk delvis omdefineres. Galskapen henger nå sammen med motviljen mot autoritetsfiguren Hieronimus, og det at hun stiller spørsmål ved dennes sinnstilstand. For de andre som arbeider på asylet, er det umulig å se han som gal, fordi det til syvende og sist er han som har den utpregede definisjonsmakt på grunn av sin rolle og plass i asylets patriarkalske struktur.

Mye av det forsvaret en kan se Hieronimus får i resepsjonene av romanene kommer fra legestanden. En av de som tar karakteren Hieronimus i forsvar er Johan Bremer, som analyserer romanene i et psykopatografisk³ perspektiv. Disse lesningene bærer og et preg av at romanene leses som biografiske og bruker navnene Pontoppidan/ Skram i stedet for Hieronimus/ Kant. At historien bærer et sterkt preg av Skrams tid på sjette avdeling og på Sct. Hans hospital er det stilt få spørsmål med. Allikevel bør man behandle romanene som selvstendige verk og skille Kant/ Skram og Hieronimus/ Pontoppidan. I debatten rundt Hieronimus tilstand, mener jeg at Langås og Woods har interessante perspektiver på Hieronimus som en lege som selv er sinnssyk. Dette er et litterært grep, som jeg vil holde utenfor debatten om Pontoppidan.

Ved å se på de prominente legeskikkelsene som opptrer i novellen og romanene, ser vi tydelige forskjeller i hvordan disse blir framstilt og knyttet til galskapsmotivet. Mens vi hele tiden ser en direkte knyttet galskap hos doktor Holm, fortøner den seg på en helt annen måte i asylromanene. Hieronimus' galskap blir framstilt mer indirekte og som en konsekvens av en annen persons handlinger. Der doktor Holm har sine karakterfeil i utroskapen og den direkte framstillingen av

³ En lesning som tar for seg romanene som kliniske undersøkelser.

han selv som uskyldig foregår det på en annen måte i *Professor Hieronimus*. Her blir legeskikkelsen sett på som den store definisjonsmakten. Leseren får kun se hvordan han utøver sin definisjonsmakt og Elses opplevelse av dette. Vendingen av Hieronimus galskapsmotiv er det leseren som må gjøre ut i fra Else Kants retoriske spørsmål rundt Hieronimus galskap. Dette har selvsagt også innvirkning på hvordan anfeltelsesmotivet hos de kvinnelige hovedpersonene kan knyttes til galskapen, særlig i forbindelse med de mannlige legeskikkelsene.

Jeg har i dette kapittelet sett på hvordan anfeltelsen og galskapen vises i «Bønn og anfeltelse» og asylromanene med fokus på de mannlige og kvinnelige hovedkarakterene. Det jeg har funnet ut er at anfeltelsen er knyttet opp mot det kvinnelige og galskapen mot maskuline. Analysen av hovedkarakterene viser også en endring i hvordan karakterenes skjebne ser ut. Av utvikling ser vi kompleksiteten som beskriver karakterene kommer fram på ulike premisser. I novellen er det viktig å få med seg det biologiske og historieperspektivet for å belyse det deterministiske. Begge hovedkarakterene i novellen møter døden som skjebne. Asylromanene viser en endring i dette. Vi er utelukkende i handlingens nåtid og det er det dagliglivet som påvirker Else Kant. Mennene og legene har begge en definisjonsmakt, men der den ene mister sin makt og blir underlagt asylet selv blir den andre sidestilt med galskapen ved å speile hovedpersonen. Vi ser spor av subtilitet i hvordan Amalie Skram justerer ned definisjonsmakten legen hadde, både hos doktor Holm og Professor Hieronimus.

5 Den kulturelle melankoliens og Skrams framstillinger av galskap og anfektelse

I de to foregående analysekapitlene har jeg først hatt et fokus på hvordan tekstens form er, og hvordan tekstene er uvanlige for sin sjanger, hvor jeg konkluderte med at novellen har en romanaktig form og romanen har en novelleaktig form. I det andre analysekapittelet så jeg på hvordan galskapen viser seg med forskjellige ansikter i hovedkarakterene. I det analysekapittelet som følger, vil jeg nå gå ut av det rent tekstlige og se på det kontekstualiserte gjennom melankoliens betydning i verkenes samtid. Jeg vil strukturere kapittelet litt annerledes enn det forrige analysekapittelet og se på ekteparet Holm sammen, før jeg tar for meg Else Kant og professor Hieronimus. Jeg vil å trekke noen linjer mellom karakter, kjønn og melankolien som en delvis kjønnnet forståelsesramme.

Melankoli som diagnose hadde ikke en så stor innvirkning på slutten av 1800-tallets medisinske diagnoser. Allikevel er det et interessant perspektiv å ta med i Skram-forskningen. Andersson gjorde i 2016 en analyse av hva melankolien kan si om Else Kants sykdomsskildringer⁴. Mens Andersson velger å fokusere på det mytologiske i sykdommen har jeg valgt å gå en annen vei i min analyse av melankolien. Jeg velger å bruke et idéhistorisk perspektiv i analysen av det melankolske ved å bruke Karin Johannissons *Melankoliska rum* (2010) som min primærkilde for melankolien som jeg skrev i kapittel 2. Jeg vil se på den idéhistoriske konteksten knyttet opp til samtidskulturen for å se om dette endrer premissene om hvordan vi oppfatter hovedkarakterene i «Bønn og anfektelse» (1886) og asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (1895) som gale. For å undersøke dette vil jeg bruke samme framgangsmåte som jeg har gjort i de andre delkapitlene og knytte begrepet til utviklingen hos hovedkarakterene. Da får vi en bedre oversikt om hvordan galskapen og melankolien har utviklet seg hos Amalie Skram fra novellen til romanene.

⁴ Andersson, & Furuseth, Sissel. (2016). *Mellom Kunsten Og Lidelsen : Den Subjektive Sykdomserfaringen : En Analyse Av Melankoliens Betydning I Amalie Skrams Professor Hieronimus Og På St. Jørgen*.

Som med hysteribegrepet, henger også melankoliens sykdomsbilde sammen med kjønn. Johannisson (2010) skiller mellom mannlig og kvinnelig melankoli. Mens galskapen og hysteriet har vist seg som store bevegelser og kraftige farger, tegner melankolien seg annerledes. Johannisson setter opp perioden rundt slutten av 1800-tallet som en gråfarge. Sykdom som mytologisk effekt i litteratur forsvinner nå som det litterære idealet er virkelighetsnære tekster. I tall fra Gaustad asyl de første tiårene så var melankoli en av de vanligste diagnosene (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s.297). Her skiller ikke statistikken på kvinner og menn, slik Bondevik viste med andel pasienter lidende av hysteri på Gaustad asyl i samme periode (2007, s. 192). For å vise fram utviklingen i galskapen og melankolien vil jeg i dette kapittelet analysere hovedpersonene i novellen «Bønn og anfektelse» og asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* hver for seg. På den måten kan vi se en utvikling i framstillingen, og hva det har å si for resepsjonen av novelle- og romankarakterene. Da vil vi også få inn det litteraturhistoriske i verkene og forskjellen mellom 1880- og 1890-tallets tendenser i litteraturen.

5.1 Ekteparet Holms melankoli

En populær kontekst å sette melankolien sammen med er det nye moderne mennesket. En slik måte å bruke melankolien på stammer fra Baudelaires *Les Fleurs du mal*. «Her ble betegnelsen brukt i betydningen tankefull, nedstemt sinnsstemning, gjerne forstått som en reaksjon på industrialisering og modernisering» (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 301). Det er denne perioden novellen om ekteparet Holm er lagt til. Samtidig var det også den første bølgen i kampen for kvinnelige rettigheter. En kvinne var fortsatt underlegen mannen sin, og måtte som oftest gi opp sitt eget liv for å være tro mot sin ektemann. Dette er tilfellet hos Elise Holm. Når hun giftet seg, ga hun sitt løfte om å være sin mann tro resten av livet. Jeg skrev i kapittel 2 at Hildegard av Bingen beskrev den kvinnelige melankolikerens som selvstendig (Johannisson, 2010, s. 67). Fru Holm hadde perioder av sitt liv hvor hun trodde hun ikke skulle få oppleve kjærlighet og avhengighet og kjente en eksistensiell tomhet. Det kan i et historisk bilde av melankoli tyde på at hun har vært innom det grålige melankolske spekteret Johannisson tillegger 1800-tallets melankolikere. Melankolien kan fungere som en motvekt til å forstå anfektelsen som galskapsårsak.

Allikevel vil jeg ikke koble henne til melankolien uten videre. Til det må man gå inn i hvor anfektelsen står i forhold til melankolien som en kulturell diagnose. I novellens startpunkt ser vi en kvinne som lider i det stille. Dette stemmer ikke med hvordan Hildegard av Bingen vil skildre melankolske kvinner, mens Juliana Schiesari hevder at kvinnelig melankoli aldri har eksistert, men at det enten har blitt trivialisert eller blitt sett på som mer alvorlige diagnoser i form av hysteri (Johannisson, 2010, s. 68). Å snakke om kvinnelig melankoli gjør derfor diskusjonen til noe nytt. Elise Holms liv har jeg fortalt om tidligere. Selv om det er den religiøse anfektelsen som blir hennes bane, innehar hun mange av de kvalitetene man så etter i melankolikeren

En av de primære kvalitetene hun besitter ligger i hennes anfektelse. Mens hun tidligere i ekteskapet har kjempet for å befri seg fra mannen sin ved å ha 'liberale forhold' til mannens kolleger, underkaster hun seg nå religionens makt når mannen viser tegn til sinnssykdom. Hovedvekten av Elise Holm som melankoliker vil ligge i Betty Friedans melankolibegrep, «Begreppet utan namn» som er at kvinnen i jakt på sin egen identitet selvrealisering føler en tomhet ved at de må underkaste seg (gjengitt i Johannisson, 2010, s. 69). Mens Hildegard av Bingen knyttet melankoli til selvstendighet, knytter Friedan det til underkastelsen. Fru Holm kjenner på denne tomheten når hun må underkaste seg ektemannen og religionen. I sin søken etter kjærligheten kan det virke som hun finner igjen noe av den selvstendigheten hun hadde i ungdomstiden etter konfirmasjonen sin. Hun får en frihetsfølelse fra ekteskapets patriarkalske form og er under denne perioden en selvstendig kvinne, etter Bingens definisjon av den kvinnelige melankolien. Men den vunne friheten er ikke det som får fru Holm til å feire livet, og nyte en frihet. Allikevel vil ikke dette frihetsprosjektet lykkes. Det at hennes mann viser tegn til sinnssykdom igjen får hennes fasade til å slå store sprekker. De sprekke i hennes sjelsliv som hun trodde forholdene til reservelegene kunne kurere, virker ikke.

Passer kanskje en annen form av melankolien på henne? Angsten har i seg melankoliens grunnelementer, som det utbrennende, men opptrer i form av noe som skjer i nå-et (Johannisson, 2010, s. 197). Selv med frihetsfølelsen fru Holm har, i form av revansje mot mannen, så ligger det alltid en undertone av uro for at hennes mann skal oppdage forholdene hennes. Denne økes i det tegnene til sinnssykdommen kommer tilbake og han begynner å drømme om hennes forhold til andre menn (Skram, 1886, s. 369). Dette kan knyttes inn mot samtidens seksualdebatt og

trivialiseringen av mannlig utroskap og affærer, som alltid vil gå verre utover kvinnen. Vi ser i «Bønn og anfektelse» at fru Holm får angst og nerver i denne perioden, og forstår det som en inngripen fra høyere makter:

Tilslidst forekom det hende, at han vidste Besked om alt, og at intet var skjult for ham. Hun blev aldeles fortvivlet. Hver Morgen, naar han vaagnede, laa hun i Feberangest og ventede paa, hvad der vilde komme. Det var som om højere Magter havde blandet sig ind i det, og havde sat en Stopper for hende. (Skram, 1886, s. 369)

Det jeg leser av sitatet er at nervøsiteten hos fru Holm har tatt angst som form. Angsten som fikk fotfeste på 1880-tallet med moderniteten er det som fyller opp det rommet. Denne formen for melankoli er mer personlig. Den handler ikke lenger om de store eksistensielle spørsmålene, men en dreining av fokuset mot kroppens fornemmelser (Johannisson, 2010, s. 197). Vi ser tendenser av angst hos fru Holm. Men som litterær karakter, og i Skrams verden har ikke denne formen av den grå melankolien påvirket forfatterskapet. Amalie Skram skriver fortsatt med sterk påvirkning fra naturvitenskapen, hvor undergang eller død er konsekvensene av dette.

Den siste formen for melankoli jeg vil knytte til fru Holm er Sigmund Freuds melankolibegrep, som hos han er et antonym til sorgen. «Hos den sørgende er verden blitt fattig og tom, hos melankolikeren er det jeget selv som er det. Utilstrekkeligheten melankolikeren følgelig fylles av kompletteres med søvnløshet og ‘avståelse fra næring’» (sitert i Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 302). Freuds teorier passer godt inn i hvordan fru Holms skjebne ender. Det at hun mister sin mann fører til at en tomhetsfølelse tar over. Selv om Freuds teorier om melankolien og sorgen er skrevet nesten 30 år etter novellens utgivelse, er det ikke mindre interessant å se at det passer godt med fru Holms undergang når hun mister det som har holdt føttene hennes på jorden. Oppsummert kan vi si at fru Holms melankoli i stor grad stammer fra angsten og til slutt sorgen før hun går fra sløvhet til vanvidd og, til sist, død.

Doktor Holm har et helt annet lynne i sin galskap. Som romankarakter har hans temperament en dualitet i seg. Men også hos han viser galskapen seg i forskjellige versjoner. Det er lite sannsynlig at Holm ville blitt diagnostisert som en hysteriker, som tallene til Bondevik (2007, s. 192) viser, særlig siden han er en gift mann er det en enda mindre sannsynlighet. Bondeviks undersøkelser fra arkivene til Gaustad asyl viser at det kun var unntaksvis at menn over 35 ble

lagt inn med hysteria og insania hysterica (Bondevik, 2007, s. 193). Vi får ikke vite hvilken diagnose doktor Holm fikk ved tvangsinnleggelsen, men jeg vil gjøre et forsøk på å se hvordan han passer inn i et melankolsk bilde – og hvordan dette står i kontrast til det jeg knyttet til fru Holm.

Holms personligheter kan på mange måter tolkes inn i den kulturelle kategorien melankoli som Johannisson beskriver. Karaktertrekkene hans passer godt inn i det Bingen sier om melankolske menn, altså at de blir hatske og uberegnelige i omgangen med kvinner (Johannisson, 2010, s. 68). Doktor Holms humørsvingninger er tydelige gjennom hele novellen, både når han har anfallene sine, og når han er frisk. Førstnevnte kan vises i sammenheng med mot barna. Behandlingen de får er forskjellig ut ifra hvordan de interagerer med faren. Den yngste som spiller med på farens narrestrek får den gode siden, mens den andre sønnen som ikke vil får pryl (Skram, 1886, s. 356). Slike svingninger har Holm også under anfallene sine. Vi ser de store kontrastene til når huslegen besøker fru Holm under Holms utflukt på dagen, når han vandrer i parken og senere på kvelden under selskapet når han blir ført bort på Gaustad, og den frykten fru Holm viser, fordi hun ikke vet hvordan han vil reagere. Vi ser helt klart at det er en sammenheng med et slikt bilde av melankolien og Holm, men hva med noen av de andre faktorene?

Et annet trekk av melankolien som jeg mener Holm har tendenser til er, i likhet med fru Holm, angsten. Det jeg kobler angsten mot er det å være et moderne menneske. Holm lever i en tid med store omveltninger, hvor det ikke er så lett å starte på nytt. Det er en av konsekvensene av de nye mediene og mange samfunnsendringene som kom rundt andre halvdel av 1800-tallet. Vi ser tegn til hvordan denne nye mindre verden er i starten av novellen, ved at kokka vet om Holms fortid og ryktene rundt tiden som asylbestyrer på vestlandet: «Han som har omgaa'tes gale Folk Dag ud og Dag ind i saa mange Herrens Aar. Og en styg Fyr skal han ossaa ha' været» (Skram, 1886, s. 346). Den slitasjen som det moderne mennesket må gjennom med den eksponeringen viser at man som menneske må kunne tåle et større trykk enn før. Man kan ikke lenger bare flytte fra et sted til et annet og starte på nytt, noe som fungerte da Holm flyttet til vestlandet. Angsten om fortidens rykter er noe som kan påvirke Holm som melankoliker når man ikke lenger kan rømme fra fortiden. Den vil alltid innhente en.

Når man tenker på særposisjonen legen hadde i samfunnet rundt århundreskiftet kan det og være en grunn til at Holm ikke vil legges inn. Å bli merket som syk eller gal går ut over hans sosiale kapital, som er viktig å ha i borgerskapsmiljøet. Rundt århundreskiftet var det viktig å ikke få sammenbrudd. Det var å se på som en stor karaktersvakhet. «Nervøs vekhet passade också dåligt till den moderna mansbilden. Den gick på tvärs mot normen om det stabila och autonoma manliga jaget» (Johannisson, 2010, ss. 212-213). Jeg skrev tidligere om tapet av maskuliniteten som knyttes til det å være pasient. Når vi ser på hva Johannisson skriver om hvordan mannsbildet er rundt århundreskiftet, kan det tendere mot at Holm ikke vil miste sin egen maskulinitet og autoritetsrolle, både som lege og patriark i familien. Det kan også henge sammen med det fakta at gifte menn sjelden fikk diagnosen hysteri, og at det underforstått lå en enighet om at de fikk en mer «høyverdig» diagnose. Fleksibilitet i diagnosen kunne kanskje til en viss grad redde doktor Holms ansikt utad i det borgerlige miljøet.

Det vi kan se at melankolien framfor hysteriet gjør med ekteparet Holm er at det plasserer dem i forskjellige klasser. Hennes melankoli blir erstattet med sorg, mens han blir lagt inn på asylet. Jeg velger allikevel å ha med den kvinnelige melankolien til fru Holm fordi det gir en bedre sammenheng i melankolien som et kulturelt fenomen slik Johannisson beskriver det. Det kan også peke mot forskjellen mellom galskapens plass hos mannen og kvinnen. Mens legens galskap får stor plass og fokus gjennom novellen, ser vi hos fru Holm at hennes melankoli og til slutt vanvidd primært knyttes til religiøse anfektelser. At doktor Holm som mann automatisk får en større plass i galskapen ligger da naturlig i samfunnsstrukturen, mens konas egen sinnssykdom kun vises når mannen er død og hun mister sitt fotfeste i anfektelsen som er knyttet til gudstroen, og stå igjen alene.

5.2 De melankolske asylromaner

For å se på asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (1895) i lys av melankoli, er kontrast en faktor man må regne med. Mens jeg i novellen har fokusert på hvordan tilbakeblikket spiller inn på forfallshistorien, er dette ikke det gjeldende for asylromanene. Her vil jeg lene meg på Irene Engelstads tolkning av asylromanene som utviklingsromaner, siden Else Kant faktisk kommer seg ut av det destruktive mønsteret hun har når hun jobber med kunsten: «Fru Else kant sto fortvilet foran staffeliet med det grått i grått bemalte lerret. Nu hadde hun holdt på natt og dag

i over et år, slitt sjelen ut av kroppen på seg for å få fram hva hun hadde på hjertet» (Skram, 2004a, s. 5). Skram fortsetter beskrivelsene av Elses Kants indre tilstand på en slik måte for å vekke leserens medlidenhet. Christine Hamm har kommentert en slik skrivemåte hos Skram som potensielt for svekkende, fordi den overekspressive appellen til medlidenhet kan føre til at leseren får mangel på medlidenhet (2006, s. 39). Selv om Christine Hamm her refererer til Skrams ekteskapsromaner kan et slikt synspunkt være interessant å se på, også i en melankolsk lesning av asylromanene, fordi man paradoksalt får en distanse til karakterene.

Hvis vi fjerner oss fra den medlidenheten man får for Else Kant under lesningen, ser vi helt klare tendenser til at Else Kant er syk og trenger pleien hun får på asylet i *Professor Hieronimus*. I det melankolske perspektivet trenger man derimot denne medlidenheten for å se på Else Kant i samfunnet. Mens samfunnet på 1890-tallet var et patriarkalsk samfunn hvor den borgerlige familien var det perfekte utgangspunkt, ser vi at familien Kant er *annerledes*. Mens kvinner på den tiden var underlagt mannen, og vanligvis ikke tjente penger når de var gifte, har Else Kant beholdt kunstnerprofesjonen selv om hun er gift og har barn. Med et slikt utgangspunkt stiller Else Kant annerledes enn andre kvinner i sin samtid. Lise Busk-Jensen påpeker dette i sin artikkel «Psykiske strukturer i Amalie Skrams romaner»: «Else er ikke under det formynderi, som ellers var sædvanligt i ægteskaber i 1890'erne, i alt fald ikke hvad hendes materielle livsforhold angår» (1980, s. 35). Vi ser dette også at hun trenger en annen diagnose enn den hysteridiagnosen forskningslitteraturen har gitt henne? Hennes galskap baserer seg i store trekk på at hun ikke vil underlegge seg Hieronimus' regler på asylet, som i stor grad kan sies å handle om hvordan Else Kant skulle oppføre seg i samfunnet. Å være stille, og ikke uttrykke personlige meninger. Uten den medlidenheten Skram vekker i leseren, kan man også se Else Kant som en oppvigler og en syk pasient som nekter å behandles etter legens anbefaling.

Sett i lys av hvordan den danske psykiatrien var den gang, med legens autoritet og definisjonsmakt har ikke Else Kant noe hun skulle sagt om tilstanden sin. Selv om hun la seg inn frivillig, kommer hun ikke ut før legen bestemmer det. Det samme gjelder behandlingen hun får. Det er ikke en behandlingsmetode hun har forespeilet seg, og hun får heller ingen nærmere forklaring på hvorfor det er slik. Nå har jeg tidligere forklart at melankoli er kjønnsbasert og en drøfting av dette må derfor trekke inn hvordan kjønn representeres i asylromanene. I et

kjønnsperspektiv av det melankolske, vil jeg se på Else Kant som en androgyn skikkelse. Siden hun har både maskuline og feminine trekk, kan sykdomsbildet hennes trekkes i retning av både hysteri og melankoli.

Allerede Hildegard av Bingen presenterte den kvinnelige melankolikeren som selvstendig. I lys av Else Kants karriere som kunstner, må hun kunne sees på som selvstendig, og hennes utgangspunkt er derfor ikke enhetlig underlegent. At Else Kant ikke er vant til å bli beordret ser en i måten hun reagerer med motstand når hun ankommer asyltet og må gi fra seg eiendelene sine: «Der lå Else, full av vrede og kvalfull forbauselse over at reservelegen ikke hadde sagt at hun skulle flyttes, og heller vist den ringeste indignasjon over den behandling hun hadde vært utsatt for» (Skram, 2004a, s. 32). Else har fra starten av et motsetningsforhold til det regimet asyltet har. Utviklingen videre i romanen viser også at hun ikke har noen vilje til å tilpasse seg reglene Hieronimus har satt og de premisene han legger for at hun skal ha et vellykket opphold, uten at hun forstår og er enig i grunnene for dem.

Ser vi på Else Kant som en «mannlig melankoliker» vil premisene for debatten og diagnosen som obsternasig og uten selvbeherskelse endres markant. Det samme gjør hennes premisser som kunstner. Dette har med kjønn og samfunnsrolle å gjøre. I samfunnet som en kulturell institusjon har også de mannlige melankolien blitt knyttet til det kreative følelse – eller kunstneren. Den kvinnelige kunst har heller ikke blitt anerkjent enda, så Else Kant som kunstner er også en som ikke følger reglene i samfunnet. Av det vi kan forstå er Else Kant en kunstner som allerede er etablert og har et øye for den nye typen kunst, en kunst som kan likne på tidlig ekspresjonistiske verk innenfor kunsten. Dette tror jeg fordi Else Kant forsøker å male ut sine følelser og på grunn av professorens reaksjon på maleriene. Vi ser at denne typen kunst fanger professorens oppmerksomhet. «Deres bilder er for meg et absolutt bevis på at De er abnorm. Ja, jeg går altså ut fra at De i Deres arbeider har søkt å gjengi Deres eget sjeleliv?» (Skram, 2004a, s. 136). Det er denne situasjonen som utarter seg til å bli Elses dom hos Hieronimus hvor han har bestemt seg for å sende henne videre til St. Jørgen. Som vi ser av Hieronimus' replikk, så er Else Kant «abnorm» eller sinnssyk. Men hvis vi ser til melankoliens begrep som idé så er hun som en kunstner melankolsk. Det er samfunnets norm av henne som kvinnelig kunstner som har satt henne som sinnssyk.

Når vi ser hvordan Else konstant sammenlikner livet på asylet med friheten i livet utenfor, legger vi merke til at det er med en medfølelseteknikk. Leseren skal læres opp til at Else Kant fungerer best som et fritt menneske. Allikevel er det klare tegn til at hun er syk, og hun legger seg inn frivillig for å få hvile. I Johannissons bilde av det melankolske er det trettheten som er et av hennes symptomer til sykdommen. At Else Kant ikke får sove, er en konsekvens av at hun ikke blir ferdig med det hun holder på med, samtidig med at det har begynt å fremmes en prestasjonskultur hvor hovedmålet er å ta seg opp og fram (Johannisson, 2010, s. 224). Et av de største virkemidlene *Professor Hieronimus* bruker om Else Kant er nettene og søvnløsheten. En av 'underdiagnosene' til den melankolske trøtthet er det som Beard kalte nevrasteni, som er bortfall av nerveenergi (Johannisson, 2010, s. 225). Nevrasteni var også en diagnose som var forbeholdt det mannlige kjønn, da det ofte var knyttet til stress i yrker og høyere utdanning (Johannisson, 2010, s.227). Igjen så er det enklere å gi Else Kant en kvinneidiagnose som hysteria eller hysteria insanica, men mange av symptomene er de samme som de som knyttes til mannlig melankoli og nevrasteni.

Professor Hieronimus vil ikke få en så stor plass i dette kapittelet. Jeg vil allikevel trekke noen linjer mellom doktor Holm og Hieronimus som melankolske. Det er kontraster i hvordan Hieronimus og doktoren, selv om de begge tilhører definisjonsmakten. Noen likhetstrekk kan vi allikevel se ved dem. I Hieronimus' tilfelle ser det ut til via Else Kant at han elsker å bruke den makten han har til å diktere alle sine ansatte, og tvinge pasientene inn i sitt behandlingsmønster. Dette kan være for å framstå som en ekte borgerskapsautoritet med høy sosial kapital i sitt miljø. Det ser vi han har, ved at alle pleierskene og legene Else Kant snakker med setter Hieronimus i et godt lys. Hans behandlingsformer, i likhet med den tilnærmelsen doktor Holm hadde på noen av de kvinnelige pasientene ser ikke ut til å lykkes. Mens ryktene om Holms behandlingsmetoder svekket hans kapital på vestlandet, ønsker Else Kant å gjøre det samme med Hieronimus, med sitt skriveprosjekt. Vi vet derimot ikke om hun lykkes med dette, da romanene stopper når Else slipper ut av St. Jørgen.

Ved å bruke melankolien idéhistorisk, ser vi at Skrams litterære karakterer er virkelighetsnære figurer som kan vise fram kjønnsforskjellene i hvordan man oppfattet galskap. Ser man

karakterene som melankolikere, forandres bildet av karakterene noe. Mens jeg i tilfellet om fru Holm fra «Bønn og anfektelse» viser til hvordan hun endrer seg i det melankolske bildet, så passer hun ikke inn i det tradisjonelle bildet Hildegard av Bingen ga av kvinnelig melankoli, som knyttet til selvstendighet. Men hun er allikevel en melankolsk kvinne i andre definisjoner av begrepet, for eksempel ved at melankolien knyttes til hennes forsøk på å bli et autonomt menneske, fritt fra ektemannens kjærlighet og sine religiøse anfektelser. Også doktor Holms galskap har melankolske trekk, men da knyttet til nervøsitet og svingninger av hans humør. Hans melankolske lynne dominerer i fortellingen og er knyttet til rollen hans som autoritetsfigur. Hennes melankoli blir underlagt andre maktstrukturer, som det patriarkalske samfunnet og kristendommen, med Gud som leder

I analysen av asylromanene har jeg valgt å se på Else Kant som en androgyn skikkelse, da hun skiller seg fra kvinners normale rolle i borgerskapets familie på 1890-tallet. Hun passer inn i Hildegard av Binges kvinnelige melankolibegrep som utgikk på fra at melankolske kvinner var selvstendige. Hos Else Kant finner vi likevel mange trekk som senere ble knyttet til mannlig melankoli, og hun framstilles som enn maskulinisert karakter på bakgrunn av hennes frihet fra ektemannen og kunstenerrolle. Ved å se på Else Kant som en androgyn, slik Unni Langås så på Hieronimus som en androgyn figur i sin forskning, ser vi at det viser Else Kants situasjon på en annen måte. På samme måte som feminiseringen av Hieronimus virker nå systemkritikken på en annen måte. Akkurat som i novellen ser vi at galskapsmotivet knyttes til en systemkritikk. For den androgyne Else Kant baserer systemkritikken seg på hvordan hun som kvinne blir utsatt for umyndiggjøring og framprovosering av oppførsel som skal holde henne innesperret til hun følger de lover og regler Hieronimus har på asylet – og i forlengelse, det borgerlige samfunn.

6 Utviklingen av galskapsmotivet – en avslutning

Jeg har i denne masteroppgaven sett på likheter og forskjeller i hvordan Amalie Skram framstiller galskap tidlig i forfatterskapet med novellen «Bønn og anfektelse» (1886), og senere i asylromanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (1895). Utviklingen i galskapsmotivet har jeg særlig knyttet til hvordan det blir presentert i forbindelse med kjønn. I novellen er det mannen som i utgangspunktet knyttes til galskapsmotivet og har tydelige anfall. I analysene har jeg vist fram kontrastene i hvordan galskapen mellom ekteparet blir vist fram, da også fru Holm ender opp som gal. I asylromanene er utgangspunktet omvendt, Else Kant er den som innlegges og kampen for å ikke bli sett på som sinnssyk, og å motbevise legeautoriteten som er hovedpersonen, er hennes store prosjekt. Også her er likevel galskapsmotivet knyttet til begge. I både novellen og romanen er det også et anfektelsesmotiv knyttet til de kvinnelige hovedpersonene, som påvirker hvordan galskap framstilles.

Hos doktor Holm er det altså en mer direkte framstilling av galskapen, mens fru Holm i novellen er underlagt mannens galskap. Doktor Holms galskap blir skrevet fram med hjelp av store kontraster i anfallene, mens hos fru Holm så blir galskapen forbundet med en stille religiøs anfektelse, som handler om å få mannen frisk. Når mannens galskap har kulminert i døden, sitter kona igjen uten det som holdt hennes identitetskonflikt i sjakk. Hun glir dermed inn i et stille vanvidd. Dette speiler inn i hvordan samfunnsordningen og den borgerlige familie fungerte. I asylromanene er dette helt annerledes. Her er det den kvinnelige galskapen som tematiseres hele veien, ved Else Kants skikkelse. Allikevel er det en kamp om hvordan man skal definere galskap og hvem som sitter på definisjonsmakten, og også professor Hieronimus knyttes til galskapsmotivet. I asylromanene kan Kants tvil og uro i møtet med asylet som system knyttes til et lignende anfektelsesmotiv som i novellen, men som har dreid retning.

Et likhetstrekk i tekstkorpuset er at det er mennene som har definisjonsmakten på galskapen og hvordan den får opptre i forskjellige sammenhenger. Et annet likhetstrekk er at begge de mannlige hovedpersonene er leger. Selv om Hieronimus som litterær karakter ikke opptrer direkte i *På St. Jørgen*, er han likevel en så stor del av narrativet gjennom Else Kants anfektelser. Det er også han som har sendt Kant til et langtidsopphold på et annet asyl. Det siste store likhetstrekket i behandlingen av galskapsmotivet, er at det i begge novellene presenteres via

kvinnenes erfaringer. Det er skrevet fra deres perspektiv for å danne en medfølelse for de kvinnelige hovedpersonene, fru Holm og Else Kant, og vi ser hvordan den mannlige definisjonsmakten påvirker dem. De er underlagt det patriarkalske samfunnet, som styrer hvordan kjønn skal oppføre seg i det offentlige. I tidligere forskning har undersøkelsen av dette særlig handlet om at hysteriet var gjeldende som kvinnesykdom. I oppgavens siste kapittel knytter jeg dette i stedet til melankoli.

Noen store utviklingstrekk har det også vært når man ser nærmere på galskapsmotivet. Fra et naturalistisk ståsted er «Bønn og anfektelse» et eksempel på at en serie uheldige hendelser og tilfeldigheter driver utviklingen av galskapsmotivet mot determinasjonspunktet og karakterenes undergang. Her representerer slutten av asylromanene et annet ståsted. Romanene slutter optimistisk, ved at Else Kant slipper ut av St. Jørgen og er en fri og friskmeldt kvinne, selv om hun skal hvile noen dager til før hun drar hjem. Vi ser en vridning av fokuset på galskapen, fra et diakront til et synkront perspektiv. Mens hun i novellen er opptatt av å få med alle bakgrunnshistorier til hvorfor ekteparet Holm lider av galskap, så er bakgrunnshistorien til Else Kant irrelevant i romanen. Litteraturhistorisk kan vi knytte dette til en endring fra vekt på slekt og determinisme i naturalistisk tankegods til å fokusere på det psykologiske sjelslivet på 1890-tallet. Dette henger sammen med den uvanlige formen til tekstene som jeg så på i kapittel 3: novellen blir romanlignende, mens romanene blir novellelignende.

Å se på utviklingen i galskapsmotivet hos Amalie Skram gjennom disse tekstene, har gitt nye perspektiver på hvordan man kan lese Skrams tekster om galskap. Å trekke inn den tidlige novellen «Bønn og anfektelse», som ikke har vært særlig utforsket tidligere, har hjulpet meg å trekke lengre linjer i Skrams forfatterskap for å undersøke hvordan et motiv går igjen og endrer seg i takt med hvordan litteraturen endrer seg. Den romanaktige novellen og de novelleaktige romanene viser på hvert sitt vis fram to forskjellige perspektiv på hvordan man framstiller galskap litterært. Samtidig ser vi en utvikling i hvordan Skram går fra sammenbrudd til gjennombrudd i tekstene, i tråd med studiene til Engelstad. Fra sammenbruddsnovellen, hvor forhistorien er viktig for å vise fram karakterenes historie som bidrar til forfallet, til gjennombruddsromanene, hvor karakterenes historie ikke spiller en rolle, kun den nåværende sinnstilstanden. Samtidig ser vi at tematiseringen av anfektelser forbundet med galskap, særlig

for kvinner er noe som dukker opp både tidlig og sent i Skrams tekster om denne tematikken. Både novellen og asylromanene viser hvordan galskap, anfektelse og melankoli får ulik betydning for menn og kvinner, noe som forsterkes av forholdet mellom asyllege og pasient i tekstene. Dette forblir viktige tema å undersøke.

Oppsummert kan vi si at novellen «Bønn og anfektelse» ikke tidligere blitt trukket inn i forskningen, og dette har vært et av mine viktigste bidrag i Skram-forskningen. De analysene jeg har gjort viser allikevel at den har vært et godt utgangspunkt for å undersøke utviklingen av galskapsmotivet i ulike faser av Amalie Skrams forfatterskap. Det første analysekapittelet mitt viste at novellen og romanen har en uvanlig form for sin sjanger. I det andre analysekapitlet viste jeg hvordan galskapen og anfektelsen viste seg i kjønnene. Resultatet viste at anfektelsesmotivet også er til stede i asylromanene, men på en annen måte enn i novellen. Det samme gjelder hvordan galskapen ble fremstilt. Anfektelsen ble oftest knyttet til kvinnene, mens galskapen ofte var hos mennene/ legene. Et motiv som har gått igjen er den syke asyllegen, mens begge kvinnene også blir koblet til galskap. Å sammenligne kjønnskonstellasjonene i novellen og asylromanene viser Skrams engasjement med samtidens patriarkalske struktur, og konsekvensene av disse.

Litteraturliste

Andersen, P.T. (2012). *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget. 2. Utgave

Auklend, M. (2012). Einsemd tid, stemmer. I Gujord, H. og Michelsen, P. A. (red.) *Norsk litterær årbok 2012* [s. 217- 229]. Oslo: Det Norske Samlaget

Bondevik, H. (2007). *Medisinens orden og hysteriets uorden. Hysteri i Norge 1870-1915*. (Doktorgradsavhandling) Universitetet i Oslo, Oslo: Unipub

Bondevik, H. & Stene-Johansen, K. (2011). *Sykdom som litteratur. 13 utvalgte diagnoser*. Oslo: Unipub

Brandes, E. (1886, 30.05). *Literatur. Politiken*

Bredsdorff, E. (1973). *Den store nordiske krig om seksualmoralen: en dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. København: Gyldendal

Busk-Jensen, L. (1980). Psykiske strukturer i Amalie Skrams romaner. I *K&K - Kultur & Klasse*. Volum 10 nr. 39 [s. 15-44] lastet ned fra <https://tidsskrift.dk/kok/article/view/18082/15830> [04.01.18]

Edberg-Caldwell, G. (1997). The voyage out: Amalie Skram's professor Hieronimus and Charlotte Perkins Gilman's "The Yellow Wall-Paper". I *NORA, Nordic Journal of Woman's Studies* vol. 5 nr.2. Oxford: Routledge. Lastet ned fra <https://doi.org/10.1080/08038740.1997.9959713> [29.01.18]

Engelstad, I. (1984). *Sammenbrudd og gjennombrudd. Amalie Skrams romaner om ekteskap og sinnssykdom*. Oslo: Pax Forlag A/S

Gullestad, A. (2018). Epikk. I *Dei litterære sjangrane. Ei innføring*. A. Gullestad, M; Hamm, C.; Sejersted, J. M.; Tjønneland, E.; og Vassenden, E. [s. 27-82]. Oslo: Det Norske Samlaget

Hamm, C. (2000). Sannhet og sinnssykdom: En lesning av Amalie Skrams romaner Professor Hieronimus og Paa st. Jørgen. I Bøe, Y. (red.). *Årbok 2000*, [s. 70- 88]

Hamm, C. (2006). *Medlidenhet og melodrama. Amalie Skrams romaner om ekteskap*. Høgskolen i Agder. Kristiansand: Unipub

Johannisson, K. (2010). *Melankoliska rum. Om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*. Stockholm: Bonnier Pocket

Langås, U. (2004). *Kroppens betydning i norsk litteratur 1800-1900*. Bergen: Fagbokforlaget

Skram, A. (1886). Bøn og Anfægtelse. I *Tilskueren. Maanedsskrift for litteratur, samfundsspørgsmaal og almenfattelige videnskabelige skildringer*. Tredje årgang. Majhæfte [s.345-387]. København: P. G. Philipsens Forlag. Lastet ned fra <https://archive.org/details/tilskuerenmaaned1886nngoog> [lastet ned 22.01.18]

Skram, A. (1975). *Bønn og anfektelse og andre noveller*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Skram, A. (1993). *Bønn og anfektelse og andre noveller*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Skram, A. (2004a). *Professor Hieronimus*. Oslo: Pax Forlag AS

Skram, A. (2004b). *På St. Jørgen*. Oslo: Pax Forlag AS

Tiberg, A. (1910). *Amalie Skram. Som kunstner og menneske*. Kristiania: H. Aschehoug & co. (W. Nygaard)

Woods, G. A. (1993). De «Gale» forfattere Amalie Skram og Virginia Woolf og deres «sindssygeromaner». I Haavet, I. E. & Aasen, E. (red.). *Amalie Skram: dikterliv i brytningstid* [s.113-130]. Senter for humanistisk kvinneforskning. Universitetet i Bergen.

Aaslestad, P. (2009). Amalie Skrams asylromaner revisited. I *Edda* vol.1/ 09 [s. 53-66]. Oslo: Universitetsforlaget

Aaslestad, P (2013). *Narratologi. En innføring i anvendt fortelle teori*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Masterarbeidets relevans for lektoryrket

Å arbeide med en litteraturvitenskapelig masteroppgave er viktig for mitt fremtidige virke som lektor. Arbeidet har gitt meg erfaring med å utforske forskjellige litterære motiv i tekster og arbeide med å hvordan man finner forskjellige motiv, tema eller litterære. Dette gir meg grundig kunnskap om de tekstene jeg har jobbet med i min masteroppgave, som er overførbare til andre romaner og noveller om psykisk helse eller beslektet tematikk. tekster som disse kan også brukes når man jobber med skriving av egne tekster, hvor elever kan hente inspirasjon fra eget liv uten at det skal være en biografi. Det kan også være utgangspunkt for diskusjoner og refleksjoner rundt skriveprosess, både skjønnlitterær og prosa.

En slik oppgave jeg har gjort har og gjort meg i stand til å ha en større faglig tyngde når det gjelder å lese litteratur i lys av sin kontekst. Det er noe som er viktig å gjøre i litteraturundervisning slik at elever kan forstå hvordan litteraturen var med på å påvirke samfunnet og hvordan forfattere deltok i disse via verkene sine. Med en slik kunnskap kan man og klare å aktualisere kanoniserte tekster på ny.

Analyse av tekster, både skjønnlitteratur og prosa, står sentralt i norskfaget. Det er derfor viktig å ha fagpersoner i skolen som har gjort dette i masteroppgaven. Man har da et større apparat av oppskrifter til hvordan man kan lete fram motiv, tema og virkemidler i et litterært arbeid.